

4 Så här ser det ut – kris eller synvilla?

4.1 Sammanfattning

1980-och 1990-talens fruktsamhetsutveckling i Sverige har varit dramatisk. Under det senare årtiondet sjönk barnafödandet till den lägsta nivå som någonsin noterats i vårt land. Bottennoteringen nåddes 1999 med en summerad fruktsamhet om 1,50 barn per kvinna. Knappt 10 år tidigare hade Sverige i stället ett av de högsta fruktsamhetstalen i Europa med remarkabla 2,13 barn per kvinna år 1990. Då hade fruktsamheten i Sverige stigit kraftigt under en period då fruktsamhetstalen sjönk i de flesta andra västeuropeiska länder utom de nordiska.

Trots det branta fallet under 1990-talet ligger den svenska fruktsamheten ändå på en europeisk mellannivå. (År 1999 kan Sveriges 1,50 barn per kvinna jämföras med EU ländernas sammantagna 1,45.) Under det senaste året, 2000, har födelsetalet dessutom återigen ökat. Det som utmärker fruktsamhetsutvecklingen i vårt land är framförallt att barnafödandet har varierat ganska kraftigt från tid till annan under nästan hela 1900-talet. I efterhand kan man konstatera att en stor del av de årliga variationerna förklaras av att olika generationer valt att få sina barn i olika åldrar. Under vissa perioder har män och kvinnor blivit föräldrar i unga år, under andra tider har de väntat. Men det genomsnittliga slutliga antalet barn har för alla föräldragenerationer som vi kunnat observera under vårt århundrade legat runt 2. Det gäller således t.o.m. 1950-talisterna, av vilka de yngsta nu hunnit fylla 40 år och därför är den senaste födelsekohort som i stort sett hunnit avsluta sitt barnafödande.

För några generationer födda i början av 1970-talet är det dock mycket tveksamt om de kommer att kunna få så många som i genomsnitt två barn. Fruktsamheten för de födelseårgångarna har hittills varit så låg att det knappast finns tid och utrymme att "komma ikapp" tidigare generationer. För att födelseårgångarna efter dem ska kunna få så mycket som två barn i genomsnitt ford-

ras att den nuvarande svagt uppåtgående trenden håller i sig och dessutom förstärks. I sin senaste befolkningsprognos räknar SCB nu med ett framtida genomsnitt om 1,8 barn per kvinna. Det betecknas som ett försiktigt antagande men innebär ändå en höjning av fruktsamheten till högre nivåer än vad som gäller just nu.

Alla blir inte föräldrar. Bland kvinnor födda i Sverige 1925–1960 är det 84–88 procent som blivit mödrar. Bland män är det en lägre andel än så som blir fäder. Det beror till viss del på att det finns fler män än kvinnor. Av 1925–1952 års män var det 77–82 procent som blev fäder. Med dagens låga födelsetal kommer barnlöshet antagligen att bli något vanligare än vad som observerats för de födelseårgångar som senast hunnit avsluta sin fruktsamma period. I SCBs befolkningsprognoser räknas med en framtida barnlöshet för kvinnor på 17 procent.

Nedgången i barnafödandet i Sverige under 1990-talet har framför allt gällt unga kvinnor och män – i de åldrar där barnafödandet brukar vara som högst. För kvinnor föll fruktsamheten mest i åldrarna 20–29 år och för män i åldrarna 25–34. Sedan ett par år har nedgången avstannat i alla åldersgrupper och för både kvinnor och män över 25 vänts i en viss uppgång.

Barnafödandet har ända sedan början av 1970-talet skjutits upp till allt högre åldrar och denna utveckling har gått ännu snabbare under 1990-talet. År 1970 var förstagångsföderskan i medeltal 23 år, år 1990 var hon 26 år och år 2000 var hon 28 år. Förstagångsfadern har under hela tidsperioden varit i genomsnitt 2,5 år äldre.

Ett av skälen till den kraftiga ökningen av barnafödandet under slutet av 1980-talet var att barnen då började komma allt tätare. Barn som "skulle" ha fötts senare kom redan då. Bakgrunden är bl.a. föräldraförsäkringens konstruktion som premierar korta avstånd mellan barnen. En viss nedgång under 1990-talet var därför att vänta men den blev mycket större än man kunnat förutspå. Under 1990-talet avstannade trenden mot kortare intervall mellan barnen men vändes inte i sin motsats.

De flesta som blir föräldrar räknar med att få minst två barn. Men liksom för förstabarnsfruktsamheten så minskade andra- och fjärdebarnsfruktsamheten under 1990-talet. Precis som för förstabarnsfruktsamheten så har denna dock återigen vänts i en mindre uppgång i slutet av årtiondet.

En tiondel av befolkningen i Sverige är född utomlands och en stor del av de barn som föds i landet har utlandsfödda föräldrar. För utlandsfödda kvinnor är födelsetalens utveckling över tid likartad den som gäller för svenskfödda kvinnor. Men födelsetalen

ligger på en högre nivå för utlandsfödda än för svenskfödda kvinnor. De observerade högre födelsetalen för utlandsfödda kvinnor hänför sig till stor del till tiden kort efter invandringen. Praktiskt taget oberoende av födelseland har utlandsfödda kvinnor en förhöjd benägenhet att bli mödrar under sina första år i Sverige. Utlandsfödda kvinnor som bott i landet minst fem år eller som invandrat innan de fyllt 15 har däremot sällan högre benägenhet än svenskfödda kvinnor att få barn.

Är den nuvarande "krisen" verkligen en kris. Kommer vi verkligen att få färre än två barn i genomsnitt framöver? Och skulle detta i så fall vara till nackdel? Det låga barnafödandet har naturligtvis i första hand betydelse för de enskilda människor som kanske velat bilda familj men inte haft möjlighet till detta eller inte hunnit med. Att få barn och bilda familj ingår ju i de allra flesta ungas bild av sin framtid.

Men barnafödandet spelar också en stor roll för den framtida åldersfördelningen i befolkningen. Med låga födelsetal blir äldreandelen i befolkningen större och färre skall försörja dem som inte längre är yrkesaktiva. Redan idag är vi beroende av invandring för att upprätthålla ett konstant eller ökande befolkningstal.

Det är möjligt att framtida föräldrar kommer ikapp och får omkring två barn i genomsnitt, precis som de flesta tidigare generationer gjort. Likaväl som födelsetalen kunde sjunka kraftigt på bara några år under 1990-talet kan de ju också öka hastigt. Detta fordrar dock att den nu svagt uppåtgående trenden håller i sig och förstärks. Den springande punkten är hur förutsättningarna för barnafödande kommer att se ut i vår närmaste framtid. Finns det hinder, hur ser de ut och är de möjliga att undanröja? Svaren på de frågorna avgör om vi befinner oss i en kris eller inte.

4.2 Barnafödandets upp- och nedgångar

Antalet födda barn kan variera kraftigt från en tidsperiod till en annan. Det finns många orsaker till sådana variationer. Babyboomar upprepar sig ofta eftersom varje väg med många barn ger upphov till en ny väg 25–35 år senare – då dessa barn hunnit bli vuxna och få egna barn (diagram 4.1).

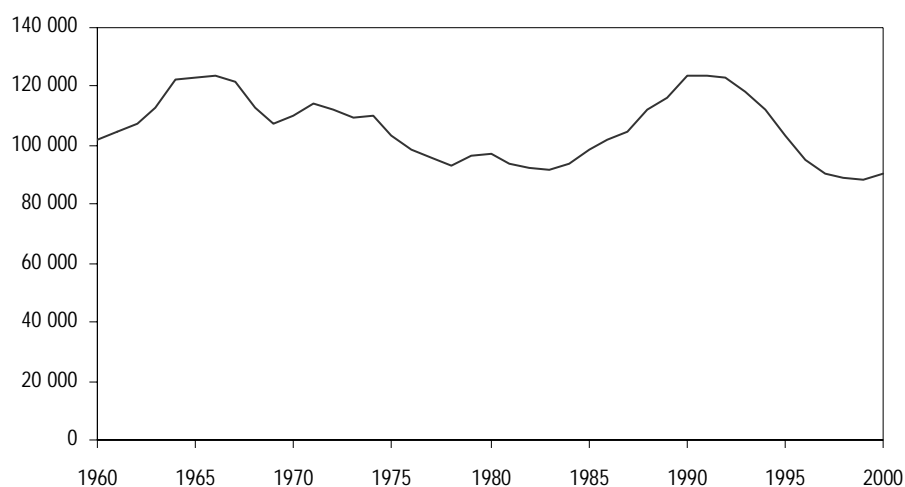
Men olika generationer väljer också olika stadier i livet då de får sina barn. 1960-talets föräldrar var ganska unga men sedan dess har de nyblivna mödrarna och fäderna blivit allt äldre. I och med det

har avståndet mellan de stora födelseårgångarna också ökat. Idag, år 2000, är medianåldern bland de nyblivna mödrarna 28 år.

Från slutet av 1980-talet kom barnen också allt tätare och det var ett av skälen till att födelsetalen ökade under denna period. Att barnen kom tätare hade samband med föräldraförsäkringens konstruktion där korta avstånd mellan barnen kom att premieras.

Förändringar i "barnafödandetakt" och i mödrarnas ålder gör att svängningarna i antalet födda barn ibland förstoras och ibland dämpas. Detsamma gäller för det s.k. summerade fruktsamhetstalet¹. Det är ett relativt tal. Där försvinner effekten av mödrargenerationernas olika storlekar. Men både effekten av mödrarnas ålder vid barnafödelse och takten i barnafödandet påverkar detta tal (diagram 4.2).

Diagram 4.1 Antal födda 1960–2000

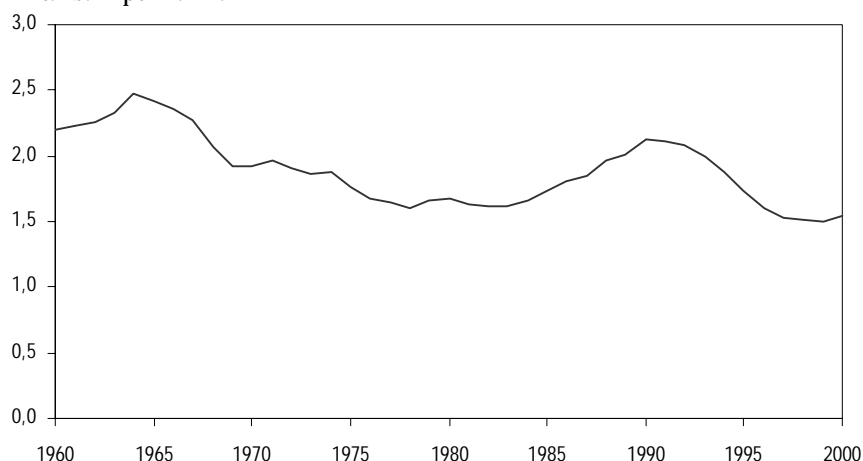

Källa: SCB.

¹ Summerad fruktsamhet är det antal barn en kvinna skulle få om fruktsamheten (benägenheten i olika åldrar att få barn) förblev densamma som under det år man gör beräkningen.

Diagram 4.2 Summerad fruktsamhet 1960–2000

Antal barn per kvinna

Källa: SCB.

Den långvariga nedgång i barnafödandet som påbörjades i mitten av 1960-talet vändes till en uppgång på 1980-talet. Nedgången varade längst bland yngre kvinnor. För kvinnor över 30 vände det redan under andra hälften av 1970-talet. För 20–29-åringar kom uppgången först i mitten av 1980-talet. För de allra yngsta, 15–19-åringarna, ser man också en uppgång vid samma tid men den var ganska liten och utgick från en mycket låg nivå.

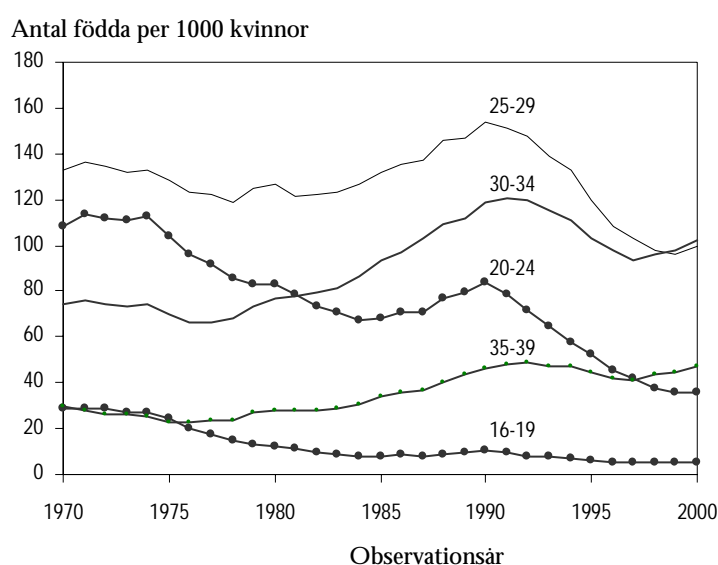
I början av 1990-talet startade så en brant nedgång i barnafödandet vilket i slutet av årtiondet ledde till de lägsta summerade fruktsamhetstal som någonsin registrerats i vårt land. Lägst var talet 1999 med värdet 1,50 barn per kvinna. År 2000 hade det dock återigen ökat något till 1,54. Nedgången startade bland kvinnor under 30 och var störst i de åldrar där barnafödandet sedan länge varit högst, 25–29 år, samt i åldrarna 20–24 år, där barnafödandet minskat redan tidigare under 1970- och 80-talen (diagram 4.3). Bland kvinnor över 30 varade nedgången bara några år och vändes ganska snabbt i en liten uppgång. Redan 1997 ökade barnafödandet igen bland kvinnor över 30 medan vi bland 25–29-åringar sett en ökning först från 1999. För första gången är från och med 1998 barnafödandet högre bland 35–39-åringar än bland 20–24-åringar.

Tonårsflickors barnafödande har stadigt minskat. De flesta tonårsgraviditeter avbryts med abort. År 2000 var antalet aborter bland

15–19 åringar 2,1 per 100². Samma år föddes 0,5 barn per 100 flickor i dessa åldrar. Tonårsaborter och tonårsgraviditeter har följt ungefär samma mönster av upp- och nedgångar över tiden som fruktsamheten totalt, men på en betydligt lägre nivå. Från 1995 har aborter och graviditeter ökat något bland tonåringar. Antalet födda per 100 tonårsflickor har dock minskat under hela 1990-talet och varierat mycket mindre över tiden³.

För män är mönstret i utvecklingen likartat men med en förskjutning uppåt i åldrarna. Män blir sällan fäder i låga åldrar, deras föräldraskap startar senare än kvinnornas. Men totalt har männen en längre period i livet under vilken de får barn. Medan kvinnor i stort sett aldrig får barn efter 45 års ålder sträcker sig åldern för faderskap i realiteten upp till 55 år och ibland även längre.

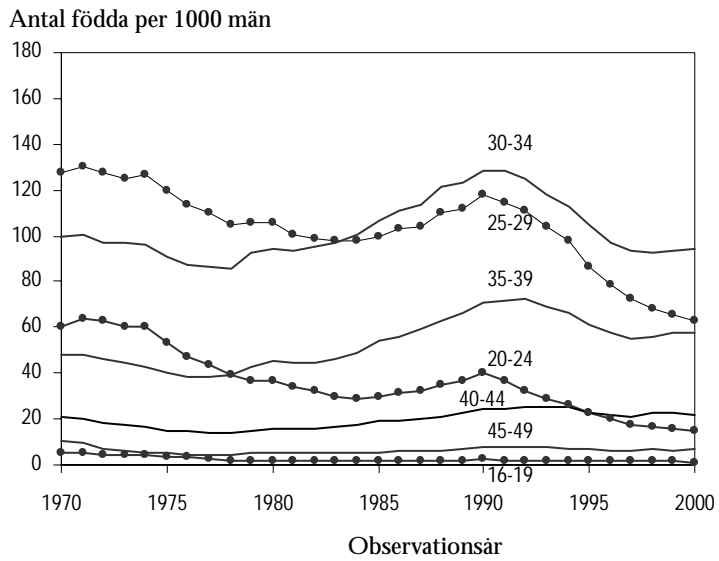
Diagram 4.3 Åldersspecifik fruktsamhet för kvinnor 1970–2000

Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.
Anm. Kvinnor födda i Sverige.

² Preliminär uppgift.

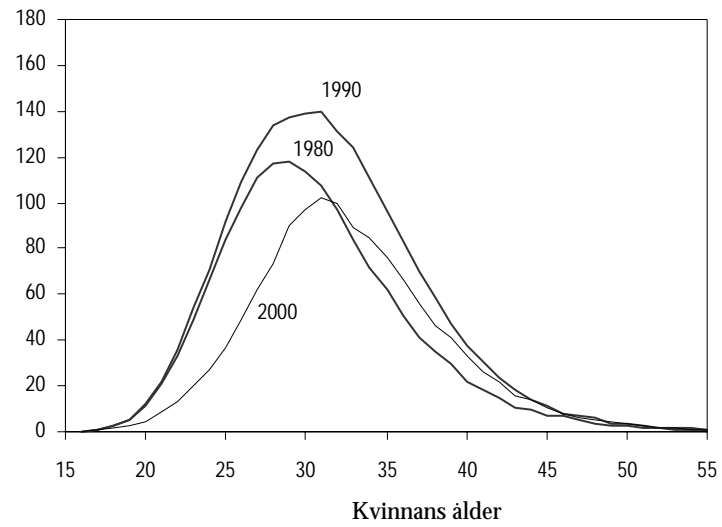
³ Datakällor: SCB och Socialstyrelsen.

Diagram 4.4 Åldersspecifik fruktsamhet för män 1970–2000

Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.
Anm. Män födda i Sverige.

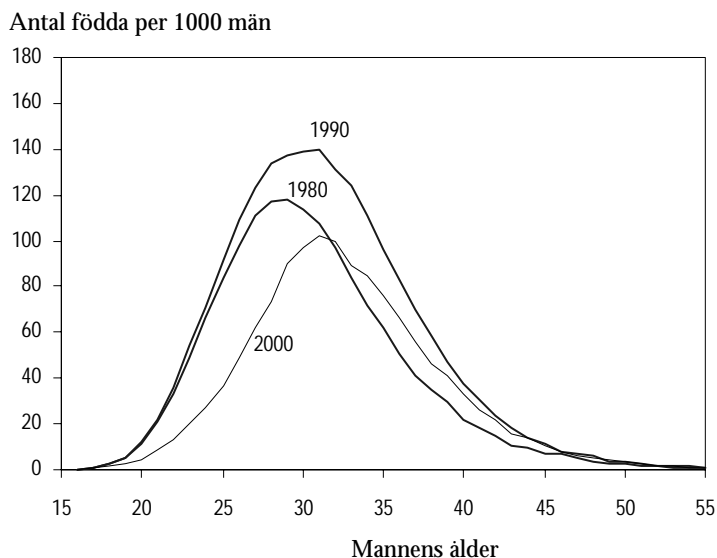
Diagram 4.5 Åldersspecifika fruktsamhetstal för kvinnor åren 1980, 1990 och 2000

Antal födda per 1000 kvinnor

Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.
Anm. Kvinnor födda i Sverige.

Diagram 4.6 Åldersspecifika fruktsamhetstal för män åren 1980, 1990 och 2000

Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.

Anm. Män födda i Sverige.

4.3 Alla blir inte föräldrar

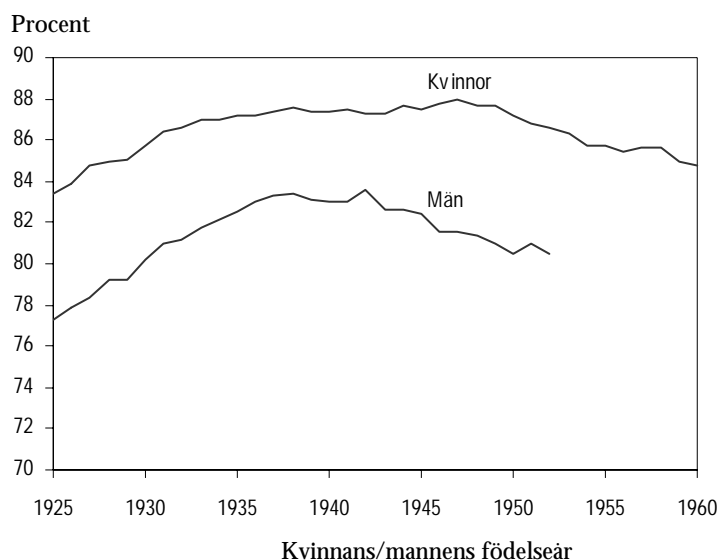
Alla blir inte föräldrar även om de i unga år kanske hade tänkt sig att det skulle bli så. Bland kvinnor födda i Sverige 1925–1960 är det 84–88 procent som blivit mödrar. Att bli mor var vanligast bland kvinnor födda 1935–50 (87–88 procent). Både tidigare och senare födelseårgångar förblev barnlösa i något högre utsträckning (diagram 4.7).

En lägre andel av männen än bland kvinnorna blir förälder. Detta beror till viss del på att det finns fler män än kvinnor. Av 1925–1952 års män är det 77–82 procent som blivit fäder. De högsta talen gäller årgångarna 1935–1944.

Även om man (diagram 4.7) ser en puckel med en högre andel som blivit föräldrar bland 30- och 40-talister än i både tidigare och senare årgångar, är det framförallt så att föräldraskap på längre sikt har blivit vanligare. Detta blir tydligt om man jämför med kvinnor och män födda under första hälften av 1900-talet och ännu tydligare om man blickar längre tillbaka i tiden. Från den officiella

befolkningsstatistiken går det inte att få fram andelen barnlösa under äldre tid. Men beräkningar och bedömningar⁴ med hjälp av data från Sundsvalls- och Skellefteå-områdena i kombination med uppgifter om civilståndsfördelning i riket möjliggör en uppskattning. Troligtvis fick endast 75–80 procent av kvinnor födda under 1800-talet barn. Föräldraskap var vanligare bland kvinnor födda i början än i slutet av århundradet. Föräldraskap har i varje fall sedan början av 1900-talet blivit jämnare fördelat bland de vuxna.

Diagram 4.7 Andel kvinnor och män i olika födelseårgångar som någon gång blivit förälder

Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.

Anm. Ett antal män blir fäder efter 50 och ett antal kvinnor efter 40. Andelen som får barn under sitt liv blir troligen högst 3–4 tiondels procentenheter högre för män födda 45–50 och för kvinnor födda 55–60 än vad diagrammet visar.

Anm. Kvinnor och män födda i Sverige.

⁴ SCB *Beräkning av andelen barnlösa kvinnor i slutet av 1800-talet*. PM 2001.

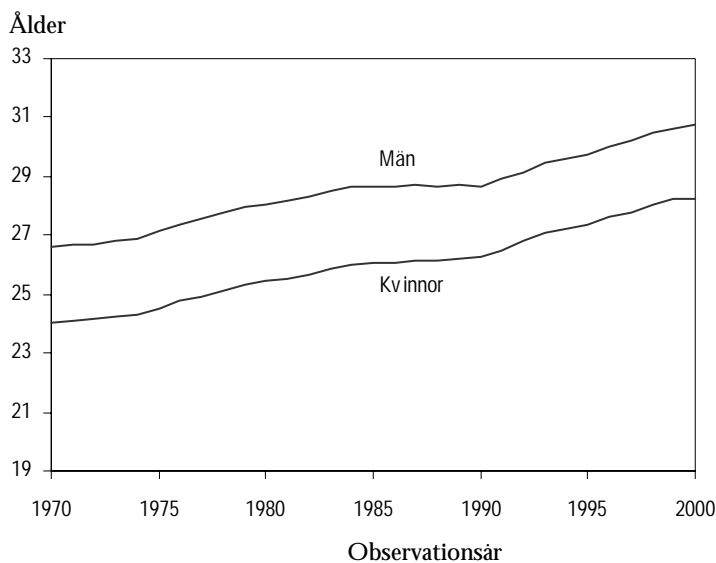
4.4 Första barnet kommer allt senare i livet

Från slutet av 1960-talet har det skett en fortlöpande förskjutning uppåt i åldrarna bland förstagångsföräldrar (diagram 4.8).

År 1970 är det första år från vilket medel- och medianålder för förstagångsfödelskor finns kalkylerade. Man kan ändå förmoda att uppskjutandet av förstabarnet började just kring skiftet 1960–1970-tal. Dessförinnan hade medelåldern sjunkit för samtliga barnfödslar under hela 1900-talet och en god bit av 1800-talet. Barnaföderskan var som äldst kring 1860, med en medelålder på 32 år, och som yngst i slutet av 1960-talet, 26 år. År 1999 var medelåldern för samtliga barnafödelskor 30 år, densamma som kring 1925.

År 1970 var förstagångsföderskan i medeltal 23 år, år 2000 var hon 28 år. Förskjutningen uppåt i ålder accelererade under 1990-talet. Nyblivna förstagångsfäder är i genomsnitt omkring två och ett halvt år äldre än mödrarna. År 2000 var medelåldern för förstagångsfäder 31 år.

Förstagångsföderskan har således blivit i medeltal 5 år äldre från 1970 till år 2000. Ser man på moderns medelålder vid barnafödelse överhuvudtaget, dvs. oberoende av barnets ordningsnummer, visar den sig ha ökat från 26,6 till 29,9 år dvs. med 3,3 år. En effekt av det senarelagda barnafödandet blir på kort sikt en minskad tillväxttakt i befolkningen.

Diagram 4.8 Ålder vid första barn 1970-2000 Medelvärde

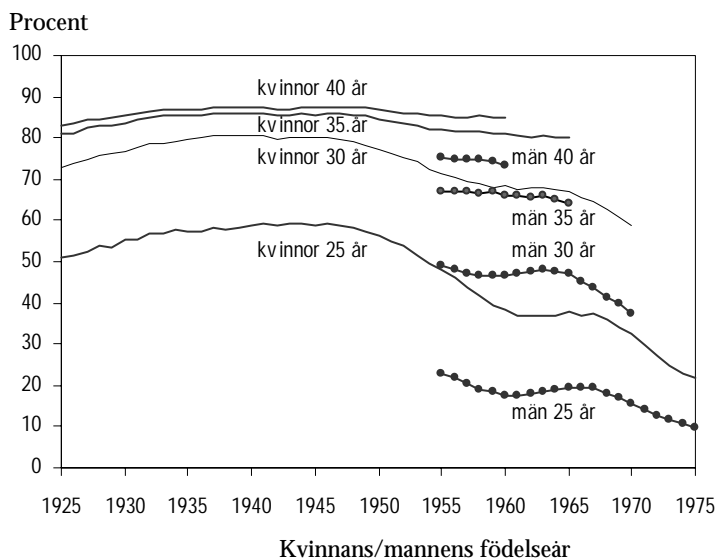
Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.

Anm. Kvinnor och män födda i Sverige.

På samma sätt som fruktsamheten totalt, minskade också förstabarnsfruktsamheten under 1990-talet och mest bland yngre kvinnor. I åldrarna 20–24 och 25–29 år var nedgången kraftig och startade från 1990. I åldrarna över 30 startade nedgången några år senare och var relativt måttlig. Under det allra senaste året, 2000, har vi sett en uppgång i förstabarnsfruktsamheten i åldrarna från 27 till 35 år.

Trots senareläggning och förskjutning uppåt i åldrarna har generationerna fram t.o.m. 1950-talisterna, dvs. de som fick barn på 1970- och 80-talen, i stort sett kommit ikapp sina äldre medsystrar och medbröder när det gäller att bli förälder. Trots sen start har ungefär lika stora andelar hunnit få barn innan de fyllt 40 dvs. kring 85 procent av kvinnorna och 75 procent av männen (diagram 4.9). Även 1960-talisterna verkar vara på god väg att nå dit. För ännu senare föräldragenerationer verkar det dock mer tveksamt. Andelen som blivit förälder vid 30 har sjunkit ytterligare både för män och kvinnor och det ska mycket till för att de ska hinna ikapp.

Diagram 4.9 Andel kvinnor och män som fått barn fram till att de blev 25, 30, 35 eller 40 år

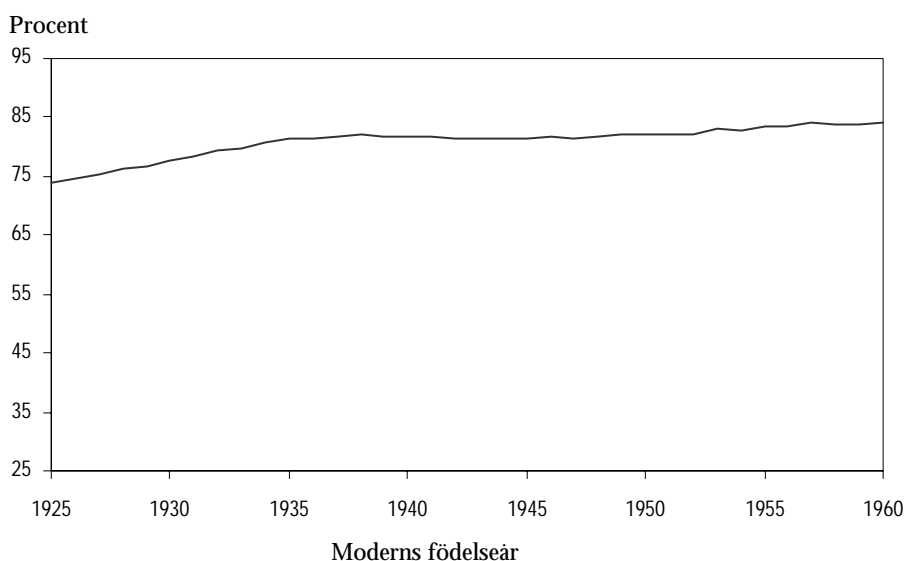
Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.

Anm. Kvinnor och män födda i Sverige.

4.5 Mer än ett barn

De flesta föräldrar räknar med att få minst två barn. Andelen, av dem som skaffat sig ett första barn, som också går vidare och skaffar ett ytterligare barn har ökat successivt över olika födselårsklasser kvinnor. Bland sextio- och sju-talisterna fick 84 procent av ettbarnsmödrarna ytterligare ett barn. För 1940- och 1950-talsgenerationerna var andelarna något lägre (omkring 82 procent) och för tidigare generationer ännu lägre. Om man ser till uttalade planer av dagens unga (så som de uttryckts i intervjuundersökningar, se kapitel 2) skulle 85 procent av dagens ettbarnsmödrar under 30 få minst ett barn till.

Diagram 4.10 Andel ettbarnsmödrar som gått vidare och fått minst ett barn till

Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.

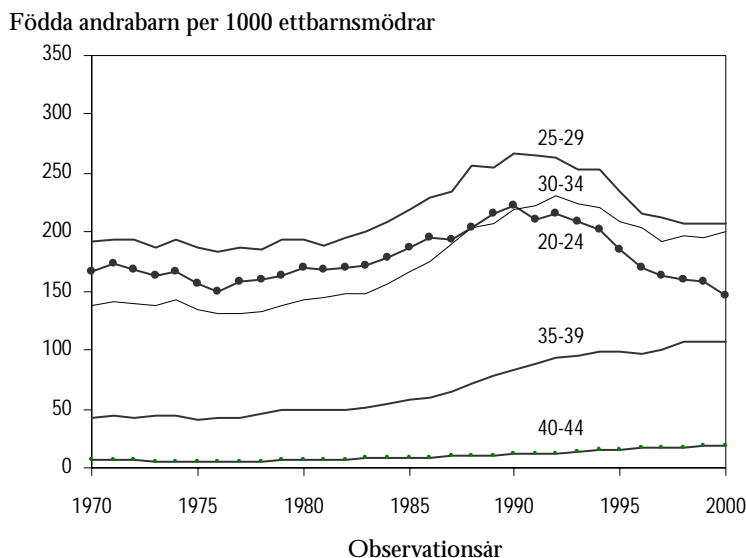
Anm. Kvinnor födda i Sverige.

Under 1990-talet har emellertid andrabarnfruktsamheten sjunkit bland ettbarnsmödrar i alla åldrar under 35 år (diagram 4.11) och likaså bland ettbarnsfäder i samma åldrar. I gengäld har vi sett en kraftig fruktsamhetsökning bland äldre ettbarnsmödrar (i åldrarna 35–39 år). Men utan en vändning också i lägre åldrar är det risk att uppgången i åldrarna från 35 år inte förmår kompensera. Det är tveksamt om dagens ettbarnsmödrar kan komma att få ett andra barn i samma höga utsträckning som 1950- och 60-talsgenerationerna.

Sammantaget, sett över alla åldrar och med kontroll för första barnets ålder, har emellertid andrabarnsfruktsamheten återigen ökat från 1997⁵.

⁵ Andersson Gunnar (2001) *Demographic trends in Sweden: childbearing 1961-2000* Max Planck Institute for Demographic Research.

Diagram 4.11 Födda andrabarn per 1000 ettbarnsmödrar i olika åldrar 20–44 år

Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.

Anm. Kvinnor födda i Sverige.

Nästan 60 procent av tvåbarnsmödrar födda 1960 gick vidare och fick ytterligare minst ett barn till, alltså minst tre barn. Men även tredjebarnsfruktsamheten har sjunkit under första hälften av 1990-talet och det gällde tvåbarnsmödrar i alla åldrar. Men från omkring 1997 har tredjebarnsfruktsamheten återigen ökat, och särskilt bland yngre tvåbarnsmödrar. Högre andelar, av den i och för sig minskande skaran tvåbarnsmödrar, har nu fått ett tredje barn.

Av dagens 10-åringar har nära 90 procent ett hemmaboende syskon⁶. (I den åldern har de flesta barn fått de småsyskon de kommer att få och äldre syskon har ännu inte flyttat hemifrån.) Med vikande andrabarnfruktsamhet kan det i framtiden bli något mindre vanligt att barn har syskon.

⁶ SCB *Barn och deras familjer 1999* Demografiska rapporter 2000:2.

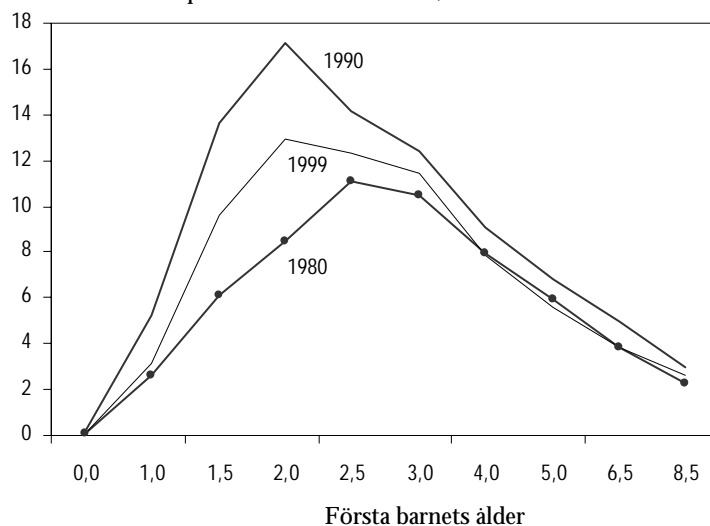
4.6 Barnen kommer tätare

Från början av 1980-talet till början av 1990-talet fick mödrar i Sverige sitt andra barn med allt kortare tidsintervall från det första barnets födelse.

Under 1990-talet avstannade trenden mot tätare barnafödslar⁷. Andrabarn födda 1999 kom i medeltal ungefär lika långt efter förstabarnet som andrabarn födda 1990.

Diagram 4.12 Andrabarnsfruktsamhet efter första barnets ålder

Antal andra-barn per 1000 ettbarnsmödrar, standardiserat för moderns ålder

Källa: Gunnar Andersson, Dataunderlag: SCB Fruktksamhetsregistret
Anm. Kvinnor födda i Sverige.

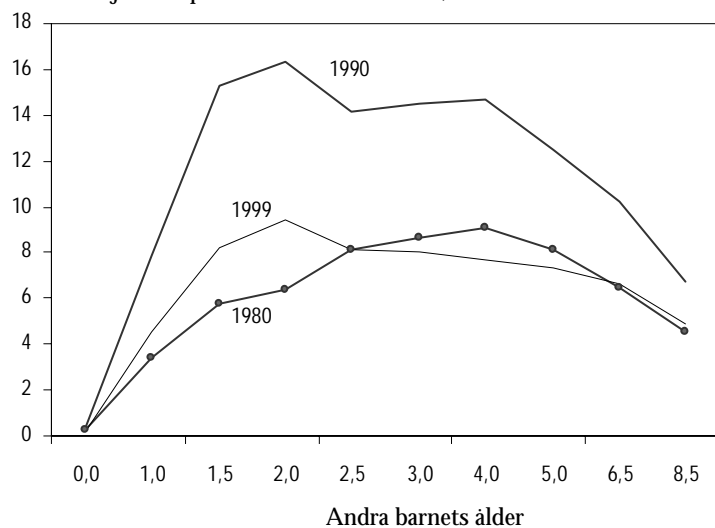
Både 1990 och 1999 var det vanligast att ett andra barn föddes vid ett tidsintervall på omkring 2–2½ år efter det första barnets nedkomst. Skillnaden mellan åren var att andrabarnsfruktsamheten överhuvudtaget var lägre 1999 än 1990. År 1980 var andrabarnsfruktsamheten ännu lägre och då var det typiska födselintervallet mellan barn ett och barn två 2½–3 år.

Även tredjebarnen kom allt snabbare under 1980-talet – samtidigt som fruktsamhetstalen steg. Under 1990-talet sjönk så tredjebarnsfruktsamheten och låg 1999 nere på 1980 års nivå. Men förskjutningen mot korta födselintervall bestod även här.

⁷ Andersson, Gunnar *Childbearing trends in Sweden, 1961–1997*, European Journal of Population 15:1–24 (1999).

Diagram 4.13 Tredjebarnsfruktsamhet efter andra barnets ålder

Antal tredje-barn per 1000 tvåbarnsmödrar, standardiserat för moderns ålder

Källa: Gunnar Andersson Dataunderlag: SCB Fruktsamhetsregistret

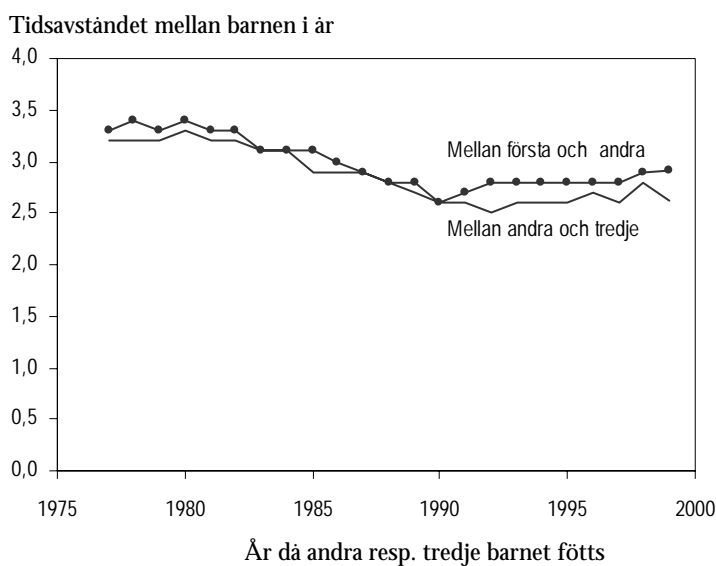
Anm. Kvinnor födda i Sverige.

Både 1990 och 1999 var det vanligast att ett tredje barn föddes vid ett födselintervall på 2–2½ år. År 1980 var andrabarnet oftare 4 år när det tredje barnet föddes. Att tvåbarnsmödrar fick ett tredje barn var ungefär lika vanligt 1999 som 1980 men betydligt mer vanligt år 1990.

Att tidsavstånden mellan barnen krympte under 1980-talet, men var ungefär konstanta under 1990-talet, kan man också se från en beräkning utgående från moderns medelålder vid första, andra och tredje barnets födsel olika år (där tidsavståndet justerats med en förenklad kohortmetod)⁸.

⁸ SCB 2001 *Beräkning av antal födda 1980-90 med konstanta övergångar från ett barn till två barn, från två till tre etc.* PM.

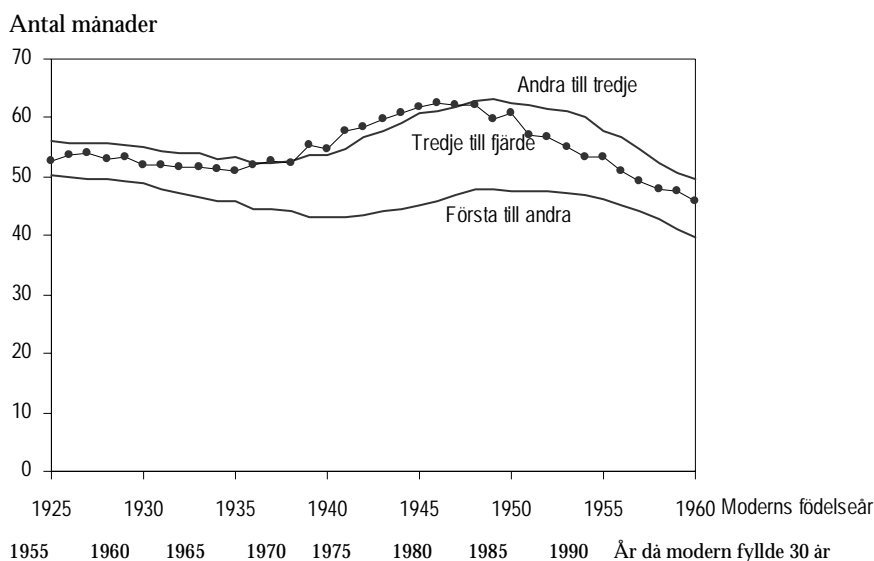
Diagram 4.14 Genomsnittliga tidsavstånd mellan första och andra barnet resp. andra och tredje barnet

Källa: Befolkningsstatistik 1999 del 4 tabell 3.22. Denna tabell redovisar moderns medelålder vid första, andra och tredje barnet. Tidsavståndet har beräknats med en förenklad kohortmetod varvid en timelag på tre år använts.

Om man jämför födselintervallen för barnen till olika årgångar kvinnor kan man se att avstånden mellan barnen har minskat för de yngsta kvinnokohorterna efter att tidigare i stället ha ökat för de kvinnokohorter som föddes under 1940-talet (diagram 4.15). Sett på lång sikt har avståndet mellan t ex första och andra barnet minskat från i genomsnitt 50 månader bland mödrar födda 1925 till 36 månader bland mödrar födda 1965.

Diagram 4.15 Antal månader mellan första och andra, andra och tredje samt mellan tredje och fjärde barnet för kvinnor födda 1925–1965

Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.

Anm. Kvinnor födda i Sverige.

Efter denna redovisning av hur födselintervallen förändrats över tiden går vi vidare med en specifik undersökning av vilka effekter det förändrade tempot i barnafödandet under 1980-talet hade på antalet födda barn och på den totala fruktsamheten under just dessa år.

Snabbhetspremien⁹

Som vi har sett så föddes det under andra hälften av 1980-talet fler barn bl.a. beroende på att kvinnor med ett och två barn ökade tempot i sitt vidare barnafödande. Med andra ord - barnen föddes med kortare mellanrum. Denna tempoökning var en specifik svensk företeelse bland småbarnsföräldrar där yngsta barnet var yngre än 2½ år och tempoökningen kopplas samman med den s.k. snabbhetspremien inom föräldraförsäkringen. Snabbhetspremien är

⁹ Avsnittet bygger på en promemoria av Åke Nilsson, SCB 2001, *Beräkning av antalet födda 1980-90 med konstanta övergångar från ett barn till två barn, från två till tre etc.*

det populära uttrycket för att erhålla samma villkor i föräldraförsäkringen som vid föregående barns födelse. Premien påverkade barnafödandet ju längre vi kom in på 1980-talet. För att få del av den fick tidsavståndet mellan nedkomsterna inte överstiga 24 månader under åren 1980-85. Fr.o.m. 1986 utökades intervallet till 30 månader vilket var mer inom räckhåll för en större grupp föräldrar.

För att få en uppfattning om vad snabbhetspremierna i föräldraförsäkringen kan ha medfört för barnafödandet under perioden 1980-1990 har en beräkning gjorts av hur många barn som skulle ha fötts om det inte skett några förändringar i tempot i barnafödandet. Dessa antaganden grundar sig på en detaljerad jämförelse med hur utvecklingen i barnafödandet sett ut i grannlandet Norge, där ingen motsvarande tempoförändring skett i det observerade barnafödandet¹⁰. Det alternativa antalet födda barn har beräknats enligt antagandena att:

- fruktsamheten för barnlösa kvinnor varit den som faktiskt observerats under 1980-talet (denna påverkas ju ej av födselintervallen).
- fruktsamheten för ett-barnsmödrar varit oförändrad under 1980-talet, dvs att andra-barnen fötts enligt de intervall och med den sannolikhet som gällde 1980.
- fruktsamheten för två- och trebarnsmödrar ökat under 1980-talet på samma sätt som i Norge, dvs inte lika snabbt för mödrar där det yngsta barnet är mindre än tre år men däremot enligt det observerade mönstret för mödrar där det yngsta barnet är tre år eller äldre.

Beräkningar enligt de ovan redovisade förutsättningarna ger ett lägre antal barn med ordningsnummer 2, 3 och 4. Av nedanstående tabell framgår hur många procent lägre antalet barn skulle ha blivit om 1980 års tempo i barnafödandet bestått under 1980-talet:

¹⁰ Se vidare Andersson Gunnar *Fertility developments in Norway and Sweden since the early 1960s* Max Planck Institute for Demographic Research, Working Paper 2001-020.

Tabell 4.1 Procentuellt lägre antal födda enligt oförändrat tempo i barnafödandet

År	Ordningsnummer			
	1	2	3	4
1980	0	0	0	0
1981	0	-1	-4	-3
1982	0	-3	-4	-1
1983	0	-3	-3	-5
1984	0	-7	-5	-7
1985	0	-11	-8	-12
1986	0	-14	-9	-14
1987	0	-15	-11	-17
1988	0	-20	-14	-21
1989	0	-17	-17	-23
1990	0	-19	-21	-28

En ungefärlig beräkning ger att det summerade fruktsamhetstalet i så fall skulle ha blivit:

Tabell 4.2 Summerat fruktsamhetstal 1980-90 – observerat och enligt kalkyl

År	Observerat	Kalkylerat
1980	1,68	1,68
1981	1,63	1,62
1982	1,62	1,59
1983	1,61	1,58
1984	1,65	1,59
1985	1,73	1,63
1986	1,79	1,67
1987	1,84	1,69
1988	1,96	1,76
1989	2,02	1,81
1990	2,14	1,88

När effekten av snabbhetspremien var som kraftigast ”drog” det upp barnafödandet med ca 10 procent. Kalkylen visar vidare att det ökade tempot i barnafödandet resulterade i ca 70 000 fler barn under den aktuella tidsperioden. Ungefär en tredjedel av denna uppgång beror direkt på de kortare tidsintervallen mellan barnen,

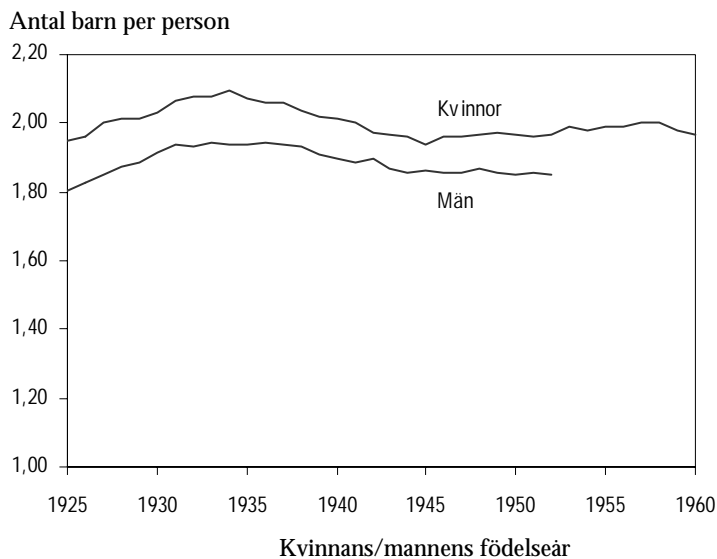
dvs att en del av barnafödandet tidigare lagts. Resterande del bör tillskrivas effekten av att fler kvinnor med barn nu fött ytterligare ett barn. Med andra ord, om ett andra barn kommer tidigare ökar möjligheterna att få ett tredje barn, osv. Eller som demograferna säger, risktiden för att få ett tredje barn blir större.

Experter menade redan i slutet av 1980-talet att en del av fruktsamhetsuppgången borde ses som en tidigareläggning av barnafödandet och därför som en tillfällig uppgång. Det är bara under ett antal år som det är möjligt att minska tidsavståndet mellan nedkomsterna. Tidigareläggningen av andra- och tredjebarnet ger dock inte bara en tillfällig ökning av antalet barn utan medför även att det slutliga antalet barn blir högre. En större andel kvinnor med barn skaffar sig ytterligare ett barn. Tempohöjningen i barnafödandet runt 1990 har troligen påverkat 1960 års kvinnor så att det slutliga barnantalet blivit ca 0,1 barn högre än om tidigare mönster hade fortsatt. Slutsatsen baseras på jämförelser med både äldre och yngre årgångar kvinnor.

När det gäller den därpå följande nedgången i fruktsamhet under 1990-talet har vi tidigare konstaterat att denna grundade sig på en generell minskning i fruktsamheten för de flesta grupper av kvinnor: tempot i barnafödandet ändrade sig dock inte. En permanent anpassning av beteendet till snabbhetspremien har skett.

4.7 Slutligt antal barn

Trots de stora variationerna i årlig fruktsamhet har det genomsnittliga slutliga antalet barn varierat ganska lite för mödragenerationer födda från början av 1900-talet fram t.o.m. 1960 (diagram 4.16). Det har stadigt legat kring 2 barn per kvinna och kring 1,9 barn per man. I efterhand kan man således konstatera att en stor del av fruktsamhetstalens årliga variationer förklaras av att olika generationer kvinnor och män har fött sina barn i olika åldrar. Speciellt är det åldern vid första barnets födelse som har förändrats. Under perioder då kvinnor och män skjutit på barnafödelse har de årliga födelsetalen varit låga. När de senare får barn i något högre åldrar ökar istället fruktsamheten. För dagens unga är den uppmätta fruktsamheten emellertid betydligt lägre än vad vi sett tidigare. Frågan är om de kan "komma ikapp" sina äldre medsyststrar och medbröder och också få i genomsnitt ungefär två barn.

Diagram 4.16 Slutligt antal barn per kvinna och per man

Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.

Anm. Kvinnor och män födda i Sverige.

För de senaste födelseärgångar som nu hunnit avsluta sitt barnafödande kan vi konstatera att 15 procent av kvinnorna och 20 procent av männen förblivit barnlösa. I vilken mån denna barnlöshet är frivillig vet vi inte.

Över generationerna födda från 1925 till 1960 (kvinnor) alternativt till 1950 (män) har den slutliga barnlösheten först minskat men senare återigen ökat något. Att ha två eller tre barn är vanligare bland senare föräldragenerationer än för t.ex. föräldrar födda 1925. Det har skett på bekostnad av såväl ettbarnsföräldrar som föräldrar med fyra barn eller mer (tabell 4.1 och 4.2). Men för generationerna födda på 1940-talet och framåt är ändå förändringarna små.

Tabell 4.3 Andel kvinnor som förblivit barnlösa, fått ett barn, två barn etc. fram till år 2000

Kvinnans	Barnlös	1 barn	2 barn	3 barn	4 eller fler barn	Summa
Födelseår						
1925	17	22	32	17	12	100
1940	12	16	43	21	8	100
1950	13	16	43	21	7	100
1960	15	13	41	22	8	100

Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.

Anm. Kvinnor födda i Sverige.

Tabell 4.4 Andel män som förblivit barnlösa, fått ett barn, två barn etc. fram till år 2000

Mannens	Barnlös	1 barn	2 barn	3 barn	4 eller fler barn	Summa
födelseår						
1925	23	20	30	16	11	100
1940	17	15	40	20	8	100
1950	20	15	38	20	8	100

Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.

Anm. Män födda i Sverige.

Med tiden har vi alltså fått en allt större koncentration till två och tre barn. Att få enbart ett barn har blivit något mindre vanligt och likaså att få fyra eller fler barn. Två och trebarnsnormen har i praktiken förstärkts.

Tabell 4.5 Andel mödrar och fäder som fått minst 2 barn

Föräldrarnas födelseår	Mödrar	Fäder
1925	74	75
1930	78	79
1935	81	81
1940	82	82
1945	81	81
1950	82	82
1955	83	81
1960	84	

Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.

Anm. Mödrar och fäder födda i Sverige. Uppnått antal barn år 2000.

4.8 Svensk och utländsk bakgrund¹¹

En tiondel av befolkningen i Sverige är född utomlands och en stor del av de barn som föds i landet har utlandsfödda föräldrar. År 1999 hade 18 procent av de barn som föddes i Sverige en mor som var född utomlands¹².

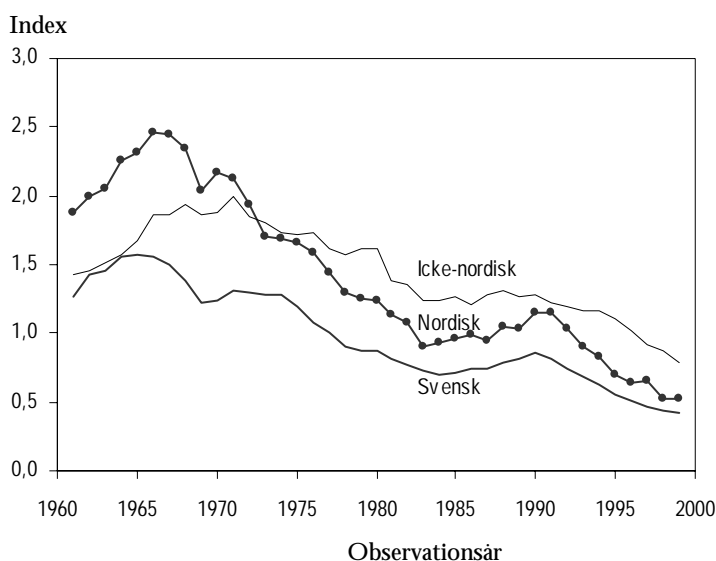
För utlandsfödda kvinnor är födelsetalens utveckling över tiden likartad den som gäller för svenskfödda kvinnor (diagram 4.17). I bägge fallen noteras t ex en nedgång i förstabarnsfruktsamheten för yngre kvinnor från mitten av 1960-talet till mitten av 1980-talet, därefter en uppgång till början 1990-talet och slutligen ett fall under det senaste årtiondet.

Men födelsetalen ligger ofta på en högre nivå för utlandsfödda än för svenskfödda kvinnor. Det är särskilt tydligt vad avser förstabarnsfruktsamheten men för många grupper även vad gäller tredje- och fjärdebarnsfruktsamheten. Andrabarnsfruktsamheten är däremot högre för svenskfödda kvinnor. Den starka tvåbarnsnormen i Sverige har tydligen ett större inflytande på den infödda befolkningen än på dem som invandrat.

¹¹ Avsnittet baserar sig på Gunnar Anderssons *Childbearing patterns of foreign-born women in Sweden*, Max Planck Institute, for Demographic Research, Working Paper WP 2001-020.

¹² SCB *Barn och deras familjer 1999* Demografiska rapporter 2000:2.

Diagram 4.17 Årligt index för förstabarnsfruktsamhet för barnlösa kvinnor 16–28 år, 1961–1999, efter grupper av födelseländer

Källa: Anderson Gunnar Childbearing patterns of foreign-born women in Sweden, 2001 Dataunderlag: SCB Fruktsamhetsregistret.

Anm. Index är relaterat till Sverigeföddas fruktsamhet 1977 med indexvärde 1.

De observerade högre födelsetalen för utlandsfödda kvinnor hänför sig till stor del till tiden kort efter invandringen. Och det är särskilt tydligt vad avser förstabarnsfruktsamheten. Praktiskt taget oberoende av födelseland har utlandsfödda kvinnor en förhöjd benägenhet att bli mödrar under sina första år i Sverige. Även tredje- och fjärdebarnsfruktsamheten är högre för dem som nyligen anlant. Utlandsfödda kvinnor som bott i landet minst fem år eller som invandrat innan de fyllt 15 har däremot sällan högre benägenhet än svenskfödda kvinnor att få barn. Undantag är kvinnor från ett antal muslimska länder som har högre fruktsamhet.

Migration och familjebildning tycks höra ihop. När det gäller äktenskapsinvandring, man flyttar för att gifta sig, bör vi ju vänta en förhöjd förstabarnsfruktsamhet snart efter invandringen, vilket vi också finner. Men även vad avser tredjebarn och barn av högre ordningsnummer tycks migrationen snarare stimulera än fördröja barnafödande. Men efter en tid i det nya landet blir födelsemönst-

ret mycket likt det som gäller den infödda befolkningens. Man får en snabb anpassning till det mönster som gäller i landet man flyttat till. Ännu inte publicerade studier visar dock att den förändring i tempot av barnafödandet som vi sett för Sverigefödda kvinnor, med allt kortare avstånd mellan barnen, inte gällt utomnordiska kvinnor. De har inte på samma sätt anpassat barnafödande till föräldraförsäkringens bestämmelser, kanske beroende på att de inte varit förvärvsarbetande i samma utsträckning.

4.9 Att komma ikapp

Kvinnor födda på 1900-talet har alltså fått i genomsnitt omkring två barn, så långt vi kunnat följa dem. De senaste tal vi har avser kvinnor födda 1960 och män födda i början av 1950-talet. De var 40 respektive nära 50 år 2000 och hade då fått i genomsnitt 1,97 respektive 1,85 barn. (Det slutliga genomsnittliga antalet barn kommer att bli något högre. Så fick t.ex. 1955 års kvinnor ytterligare 0,03 barn i genomsnitt från 40 till 45 års ålder.)

Generationerna därefter har dock påbörjat sitt föräldraskap allt senare i livet och frågan är nu om de kommer att kunna "komma ikapp" tidigare generationer och få lika många barn som dem i genomsnitt.

1960-talisterna som i unga år "låg efter" efter 1950-talisterna hade "kommit ikapp" vid 31 års ålder och det slutliga antalet barn blev faktiskt detsamma (diagram 4.18). I slutet av det år de fyllde 30 hade 1960 års kvinnor i genomsnitt 1,29 barn, nästan lika många som 1950 års kvinnor vid samma ålder, men 1970 års kvinnor hade endast 1,04 barn.

Kvinnor födda 1970 skulle således behöva få nästan ett barn (0,95) i genomsnitt från 31 till 45 års ålder för att nå samma genomsnittliga antal barn, 1,99, som kvinnor födda 1955. Sett i ljuset av den observerade fruktsamheten i högre åldrar för mödrargenerationer födda under 1900-talet förefaller en sådan upphämtning mycket svår att uppnå (tabell 4.4). Inte heller i SCB:s befolkningsprognos räknar man med en sådan upphämtning. Man kan göra en parallell med 1930-talets starka nedgång i fruktsamhet. De kvinnogenerationer som "skulle fått" sina barn då fick ett lägre "slutligt" antal barn än generationerna både före och efter.

Går man långt tillbaka i tiden var antalet barn som föddes av kvinnor över 30 dock betydligt högre. Men då var också det

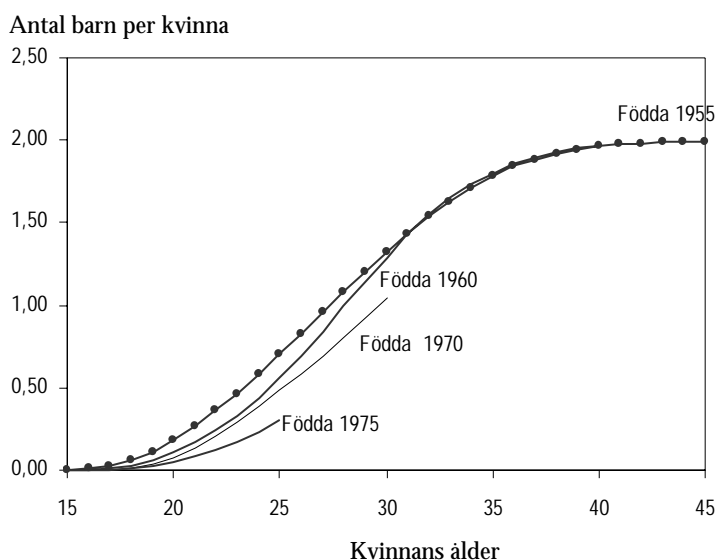
genomsnittliga slutliga antalet barn mycket högre. 1875 års kvinnor födde exempelvis 3,54 barn i genomsnitt.

Tabell 4.6 Genomsnittligt antal barn födda när modern var 31–45 år

Moderns födelseår	Genomsnittligt antal barn som fötts när modern var 31 till 45 år		
	Födda 31 till 35 år	36 till 45 år	31 till 45 år
1875	0,91	0,89	1,81
1900	0,39	0,35	0,74
1925	0,40	0,21	0,61
1935	0,36	0,12	0,48
1940	0,30	0,11	0,41
1945	0,28	0,13	0,42
1950	0,35	0,19	0,54
1955	0,46	0,21	0,67

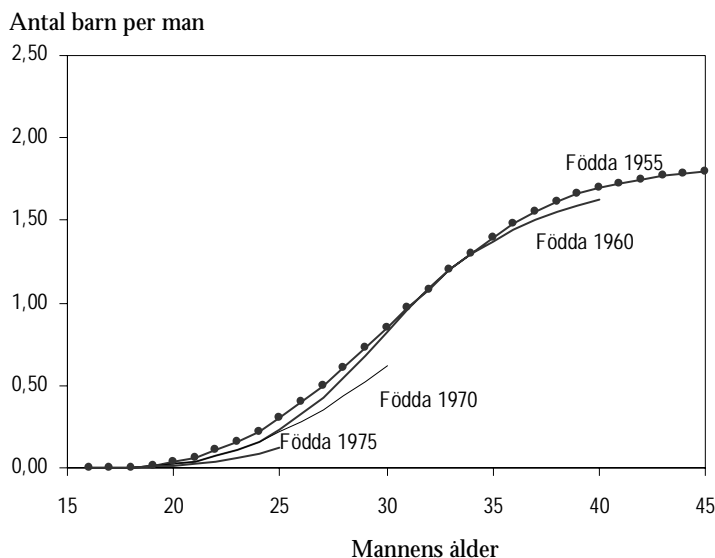
Källa: 1875–1950 SCB befolkningsutvecklingen under 250 år Demografiska rapporter 1999:2 1950 SCB Flergenerationsregistret och RTB.

Diagram 4.18 Uppnått genomsnittligt antal barn i olika åldrar för kvinnor födda 1955–1975

Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.
Anm. Kvinnor födda i Sverige.

Diagram 4.19 Uppnått genomsnittligt antal barn i olika åldrar för män födda 1955–1975

Källa: SCB Flergenerationsregister och RTB.

Anm. Män födda i Sverige.

Men fruktsamhetsmönstret kan förändras både i lägre och högre åldrar. I SCBs senaste befolkningsprognos räknar man med en långsamt ökande periodfruktsamhet till ett framtida genomsnitt på 1,8 barn per kvinna. På längre sikt skulle detta då komma att också bli det slutliga antalet barn för ett antal kvinnogenerationer, alltså ett lägre tal än hittills. Detta framhålls dock som ett försiktigt antagande. Då har man räknat med 17 procents barnlöshet, lite högre än idag således, och en fruktsamhet som i alla åldrar är högre än den vi haft under de senaste åren men betydligt lägre än under toppåret 1990.

Men fruktsamheten är svår att förutse. Lika väl som den årliga summerade fruktsamheten kunde sjunka från 2,1 till 1,5 barn per kvinna på bara några få år under 1990-talet kan den komma att öka i motsvarande takt. Om kvinnor runt 30 rätt snart skulle finna tiden mogen för ett första barn alternativt ett barn till kan vi få en stor uppgång i antalet födda. I SCB:s senaste befolkningsprognos framhåller man att det finns utrymme för en sådan uppgång.

Långt tillbaka i tiden var fruktsamheten i högre åldrar oerhört mycket högre än i vår tid. Före 1875¹³ var den åldersspecifika fruktsamheten för 35–39-åringar runt 200 per 1000 kvinnor att jämföras med under 40 idag. För 40–44-åringar var den över 100 mot under 10 idag. Men då var det sällan fråga om förstagångsföderskor. Allt talar för att det var fråga om en grupp kvinnor som fick ett mycket stort antal barn. Man vet inte hur stor barnlösheten var på den tiden men en bedömning är att 20–25 procent av kvinnorna förblev barnlösa¹⁴.

4.10 Internationella jämförelser av födelsetalen

Sjunkande fruktsamhet är inte enbart en svensk eller europeisk företeelse. Barnafödandet minskar i hela världen och har gjort så sedan 1970-talet. Minskningen har varit särskilt kraftig i mindre utvecklade länder. Där har fruktsamheten sammantaget halverats från en nivå på 6 barn per kvinna i början av 1960-talet till 3 idag. Det är långt kvar till de utvecklade ländernas 1,6 barn per kvinna men avståndet minskar. Den genomsnittliga fruktsamheten för hela världen ligger idag på 2,7.

¹³ SCB *Befolkningsutvecklingen under 250 år* Demografiska rapporter 1999:2.

¹⁴ Se avsnittet *Alla blir inte föräldrar* ovan.

Tabell 4.7 Antal barn per kvinna (summerad fruktsamhet) i olika världsdelar och i vissa länder 1960–65 och 1995–2000

	1960–65	1995–2000		1960–65	1995–2000
Världen	4,95	2,82	USA	3,31	2,04
Mer utvecklade regioner	2,67	1,57	Kanada	3,61	1,60
Mindre utvecklade regioner	6,01	3,10	Japan	2,02	1,41
			Kina	5,72	1,80
Afrika	6,78	5,27	Frankrike	2,85	1,73
Asien	5,62	2,70	Italien	2,55	1,20
Latinamerika och Karibien	5,97	2,69	Polen	2,65	1,46
Europa	2,56	1,41	Storbritannien	2,81	1,70
Nordamerika	3,34	2,00	Sverige	2,34	1,51
Oceanien	3,95	2,41	Tyskland	2,49	1,33

Källa: UN World Population Prospects The 2000 Revision.

Europas länder hör till dem med de lägsta fruktsamhetstalen. Men fruktsamheten är låg också i många länder utanför Europa. Japan och Kina hör till de länder som idag inte når upp till full reproduktion.

Inte heller något av EU-länderna uppnår med dagens fruktsamhet full reproduktion dvs. en situation där befolkningen fullt ut kan ersätta sig självt. För detta krävs minst 2,1 barn per kvinna. På lång sikt innebär det att utan invandring skulle folkmängden minska i samtliga EU-länder. Bland de s.k. kandidatländerna är det endast Turkiet som med dagens fruktsamhetsnivå skulle uppnå full reproduktion.

Tabell 4.8 Antal barn per kvinna (summerad fruktsamhet) 1999

EU-länderna	Kandidatländerna			
Irland	1,88	Turkiet	2,38	(år 1998)
Frankrike	1,77	Cypern	1,84	
Finland	1,74	Malta	1,80	(år 1998)
Luxemburg	1,73	Polen	1,37	
Danmark	1,73	Litauen	1,35	
Storbritannien	1,68	Slovakien	1,33	
Nederländerna	1,65	Rumänien	1,30	
Belgien	1,61	Ungern	1,29	
Sverige	1,50	Estland	1,24	
Portugal	1,49	Bulgarien	1,23	
Europeiska unionen	1,45	Slovenien	1,21	
Tyskland	1,36	Lettland	1,16	
Österrike	1,32	Tjeckien	1,13	
Grekland	1,30			
Spanien	1,20			
Italien	1,19			

Källa: Recent demographic developments in Europe 2000. Europarådet, <http://www.scb.se/omsch/eu/befolkning>.

Europas sjunkande fruktsamhet

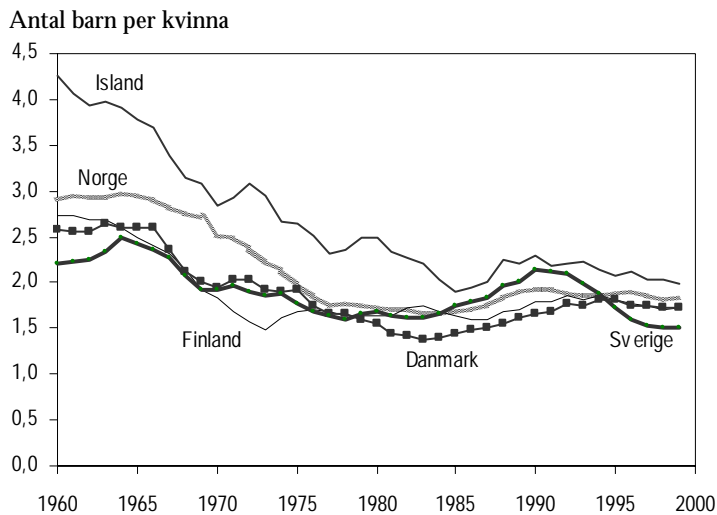
I Europa har den långsiktiga trenden i fruktsamhet under 1900-talet varit stabilt nedåtgående även om episoder av uppgångar också har inträffat. Efter en ökning av barnafödandet efter andra världskriget påbörjades t ex en ny nedgång. Den började så smått i östra Europa redan på 1950-talet och tog rejäl fart i norra och västra Europa från mitten av 1960-talet. Nedgången nådde södra Europa i mitten av 1970-talet. I östra Europa påbörjades en dramatisk nedgång i fruktsamhetstalen i början av 1990-talet, efter kommunistregimernas fall där.

De nordiska länderna hade i slutet av 1980-talet en unikt positiv utveckling av födelsetalen. Under samma tid fortsatte barnafödandet att sjunka i väst- och sydeuropa. Men från början av 1990-talet sjönk eller stagnerade barnafödandet också i Norden. Inget av de andra nordiska länderna har dock som Sverige känt av en kraftig

nedgång under 1990-talet. I de övriga nordiska länderna är fruktsamheten därför idag väsentligt högre än i Sverige.

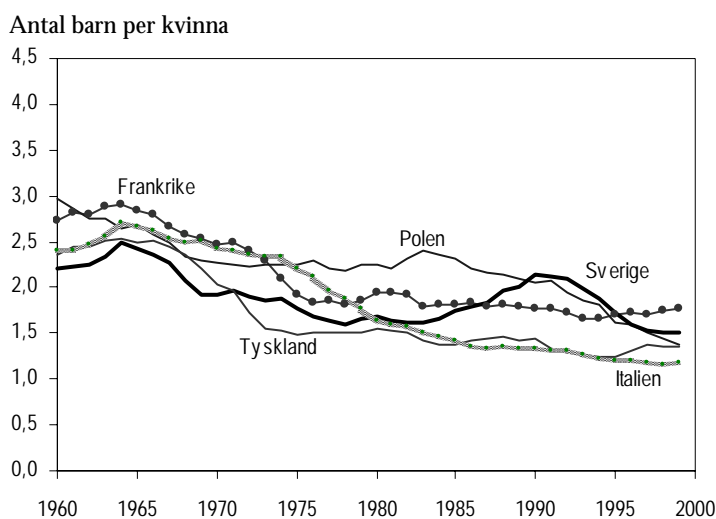
Utvecklingen i Frankrike, Tyskland, Italien och Polen får (i diagram 4.21) illustrera hur det sett ut i några andra europeiska länder. Överallt ser vi en nedgång som dock skett under delvis olika tidsperioder. Samtliga länder har minskat från en nivå som på 1960-talet låg över Sveriges men som, förutom för Frankrike, nu ligger under den svenska nivån.

Diagram 4.20 Summerad fruktsamhet i de nordiska länderna 1960–1999

Källa: Europarådet Recent demographic developments in Europe 2000.

Diagram 4.21 Summerad fruktsamhet i några europeiska länder 1960–1999

Källa: Europarådet Recent demographic developments in Europe 2000.

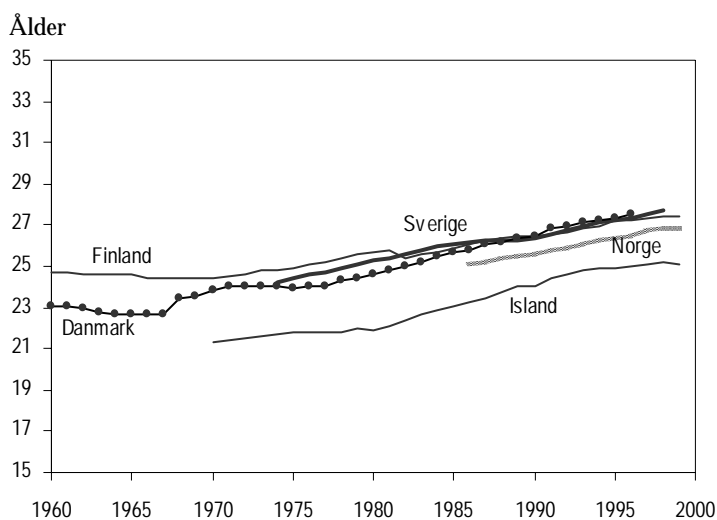
Det är fundamentala förändringar i levnadsförhållandena som har resulterat i den moderna tidens sjunkande och med tiden mycket låga barnafödande. Det menar de flesta författare som engagerat sig i en diskussion kring dessa frågor. För tidigare perioder har man pekat på övergången från en familjebaserad produktion till ett kapitalistiskt system och en samtidigt fortgående urbanisering. Vidare var barn inte längre lika nödvändiga för föräldrars försörjning på äldre dar och den sjunkande barnadödligheten minskade pressen att skaffa många barn.

Från 1960-talet och framåt är det främst förvärvsarbets- och utbildningsmöjligheter för både kvinnor och män som framhållits som konkurrerande med barn och familj. Det gäller också de ökade möjligheterna till en meningsfull och intressant fritid. I många länder har förvärvsarbete bland kvinnor blivit vanligare utan att stödjande familjepolitiska insatser samtidigt ökat. Parallellt har vi sett stora förändringar i grundläggande värderingar med sekularisering, demokratisering och en större individorientering. Moderna preventivmedel och liberalisering av abortlagstiftning har ökat familjernas möjligheter att kontrollera antalet barn.

Senare barnafödande i alla Europas länder

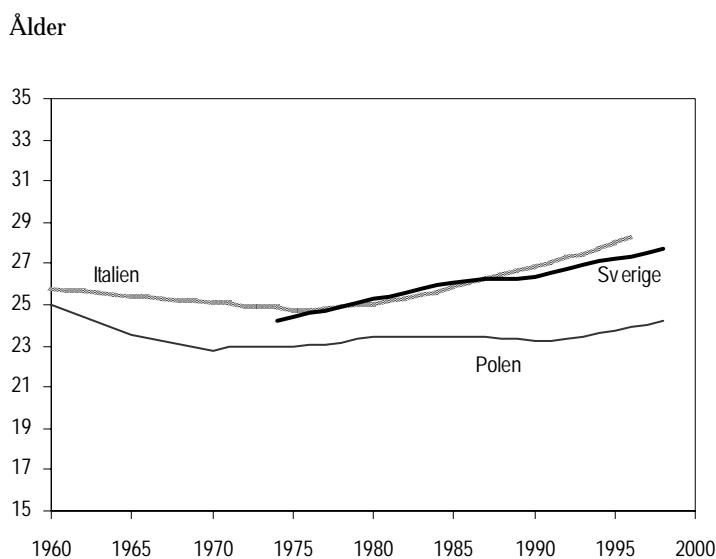
Samtidigt som nästan alla länder i Europa nu karaktäriseras av ett lågt barnafödande skiljer sig länderna åt vad gäller startålder och avstånd mellan barnen. Östra Europa har en lång tradition av tidigt barnafödande. Kring 1990 var medelåldern vid första barnets födelse kring 22–23 år i de flesta länder i Östeuropa medan motsvarande ålder i många av Europas övriga länder var 26–27 år. Under den senaste tiden har åldern vid första barnets födelse höjts praktiskt taget överallt.

Diagram 4.22 Moderns ålder vid första barnets födelse 1960–1999. Länder i Norden

Källa: Recent demographic developments in Europe 2000. Europarådet.

*Diagram 4.23 Moderns ålder vid första barnets födelse 1960–1999.
Några länder i Europa*

Källa: Recent demographic developments in Europe 2000. Europarådet.

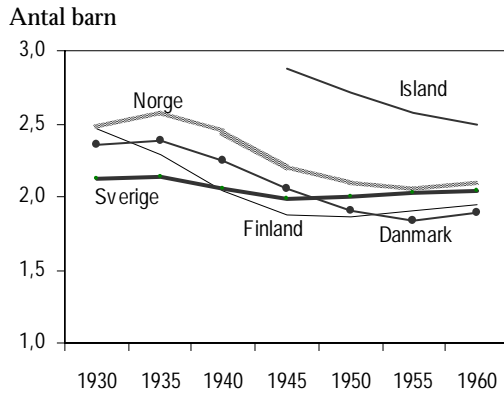
Slutligt antal barn i olika länder

Den summerade periodfruktsamheten är ett mått som anger hur många barn en kvinna skulle få om fruktsamheten fortsättningsvis skulle vara oförändrad i varje ålder. Detta mått varierar avsevärt mellan olika år och är det som man oftast brukar referera till.

Det slutliga antalet barn, kohortfruktsamheten, varierar betydligt mindre och kan i dag beräknas för kvinnor födda fram till ungefär 1955. De fyllde 44 år 1999 och hade då i de allra flesta fall passerat sina fruktsamma år. Antalet kvinnor som får barn när de är 40 år eller äldre är rätt litet så man gör heller inget stort fel om man betraktar det antal barn som 1960 års kvinnor fått som ett ungefärligt mått på slutlig fruktsamhet för deras del. Antingen man ser på 1955 eller 1960 års kvinnor är det få länder i Europa som når upp till ett slutligt antal barn tillräckligt för att befolkningen ska kunna förnya sig självt. För att hamna över reproduktionsnivån krävs omkring 2,1 barn per kvinna. Dit nådde bara Frankrike, Island, Irland, Polen, Rumänien, Makedonien och Turkiet. Norge låg helt nära full reproduktionsnivå med 2,09 barn bland kvinnor födda 1960.

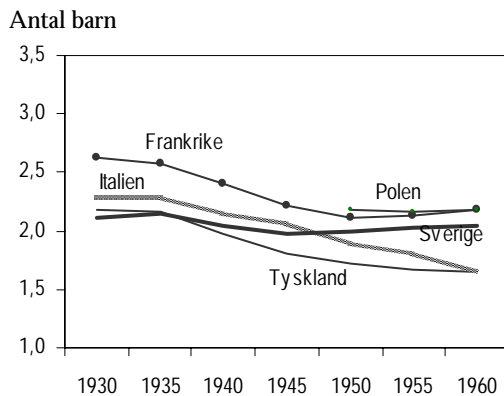
Sverige låg också förhållandevis högt med 2,04 barn bland 1960 års kvinnor. Med det låga barnafödande som idag gäller i många länder och som varit stabilt under många år, kommer även det slutliga antalet barn sannolikt bli lägre än vad vi hittills sett.

Diagram 4.24 Slutligt antal barn bland kvinnor födda olika år. Länder i Norden

Källa: Recent demographic developments in Europe 2000. Europarådet.

Diagram 4.25 Slutligt antal barn bland kvinnor födda olika år. Några länder i Europa

Källa: Recent demographic developments in Europe 2000. Europarådet.

De nordiska länderna

De fem nordiska länderna visar ett någorlunda likartat mönster i sin fruktsamhetsutveckling. Efter en ökning närmast efter andra världskriget faller fruktsamheten i samtliga länder. I Island är fruktsamheten högst och där startar nedgången redan i slutet av 1950-talet. De övriga nordiska länderna följer efter från mitten av 1960-talet.

I början av 1980-talet har fruktsamheten i Sverige och Norge stabiliserats kring 1,6–1,7 födda barn och bägge länderna uppvisade 1983 de dittills lägsta noterade nivåerna. Även i Danmark fortsätter fallet till tidigt 1980-tal och den lägsta nivån nås, precis som i Sverige och Norge, år 1983 med en summerad fruktsamhet strax under 1,4 barn per kvinna. Fruktsamheten i Finland nådde sin lokala bottennivå redan vid mitten av 1970-talet.

Från mitten av 1980-talet ökar emellertid fruktsamheten i samtliga nordiska länder och mest i Sverige. Detta nordiska mönster var unikt i Europa där fruktsamheten i många länder föll till tidigare helt okända nivåer. Uppgången under 1980-talet följdes i Sverige av en mycket kraftig nedgång och i de övriga länderna av en stabilisering eller måttlig nedgång.

Sett över hela perioden från 1960-tal och framåt har nedgången varit kraftigast i Island som nu tycks vara på väg att förlora sin särställning som landet med mycket hög fruktsamhet. Sverige är det land som under senare tid haft de kraftigaste variationerna. Vid ingången av 2000-talet hade Sverige Nordens lägsta fruktsamhet men låg fortfarande över EU-genomsnittet.

4.11 Kris eller synvilla?

Det sena 1990-talets extremt låga födelsetal är ingen synvilla. Att födelsetalen idag är lägre än vad som någonsin noterats i Sveriges långa statistikhistoria är självklart uppseendeväckande. Ändå är de svenska födelsetalen inte särskilt låga med europeiska mått mätt. Och de är nu återigen sakta på väg uppåt.

Frågan är om fallet ned till 1,50 födda barn per kvinna under ett antal år ska betraktas som ett tecken på kris. Flera skäl talar för att det långsiktigt vore fördelaktigt med omkring två barn per kvinna. Det främsta skälet till detta är att det tycks finnas en önskan eller ideal för många om just två barn. Tvåbarnsnormen har under flera årtionden visat sig ha en stark ställning bland unga människor. En

rimlig målsättning är att ett sådant önskemål ska vara möjligt att realisera. För några generationer kvinnor och män, födda kring 1970, ter det sig dock svårt att nå ett slutligt genomsnittligt barnantal om två. Tiden räcker troligen inte till. Det betyder att många i dessa generationer eventuellt inte kommer att kunna realisera barnplaner som de har eller har haft. Men samtidigt kan förändringar inträffa snabbt. Om kvinnor runt 30 snart skulle finna tiden mogen för ett första barn eller eventuellt ett barn till så kan vi få en stor uppgång i antalet födda.

För senare generationer, de som idag är under 30 år, finns det definitivt utrymme för en uppgång i födelsetalen. För dem är det fråga om gynnsamma eller ogynnsamma yttre förutsättningar. Det handlar om studier, ekonomi, bostad, partner och arbete.

Låga födelsetal i framtiden leder till att befolkningen åldras. Det är vad befolkningsprognoser spår för Sverige även om man för framtiden räknar med högre födelsetal än vad vi haft under senare år. Vi får allt fler äldre, över 65 år, per person i åldrarna 20–64 år. Detta förhållande kan inge farhågor rörande de yngre generationernas försörjningsbörda avseende de äldre. Det är högst sannolikt att relationen yngre/äldre verkligen kommer att bli mer ofördelaktig i detta avseende. I vilken mån detta leder till kris beror naturligtvis på den framtida förmågan till anpassning. Det är i ljuset av den förutsedda befolkningsutvecklingen man får se det nya pensionssystemets belöning av arbete efter 65 och även senare års diskussioner om arbetskraftsinvandring.

Födelsetalen i Sverige har varierat kraftigt från tid till annan. Detta är också ett problem i sig. Det betyder att årskullarna varierar kraftigt i storlek och medför planeringsproblem för förlossningsvård, barnomsorg, skola, högskolor och så småningom också för äldreomsorg. God tillgång på platser och personal avlöses av brist och vice versa. Nu är det mellanstadium och högstadium som har många barn, snart gäller det gymnasiet medan högskolorna på många håll har elevbrist.

5 Jämställdhet, sysselsättning, familjepolitik och fruktsamhet

5.1 Sammanfattning

Jämställdhet har varit en viktig drivkraft vid uppbyggnaden av den familjepolitik som i Sverige och i övriga nordiska länder gjort det möjligt att faktiskt förena arbete och familj. En starkt ökad kvinnlig förvärvsfrekvens har kunnat följas av ett högt barnafödande.

I en makroanalys av fruktsamhet, kvinnlig förvärvsintensitet och familjepolitik i EU-länderna framträder en tydlig positiv inverkan på barnafödandet både av kvinnlig förvärvsintensitet och av en stödjande familjepolitik. I en sådan analys framstår de nordiska länderna som särskilt "barn- och familjevänliga" med unika möjligheter för kvinnor och män att förena förvärvsarbete och familjeliv. Svenska analyser på individnivå ger stöd åt tanken att kvinnors förvärvsarbete och inkomstmöjlighet nu befrämjar barnafödande (se kapitel 6). En underliggande förutsättning är naturligtvis att det finns en generös familjepolitik med bl.a. en väl utbyggd offentlig barnomsorg och betald föräldraledighet. Det är numera när arbetsmarknaden sviktar som barnafödandet i Sverige skjuts upp.

I Sydeuropa är familjepolitiken mer rudimentär. Där konkurrerar ökad kvinnlig sysselsättning ofta med familjelivet och detta leder till ett uppskjutet och lågt barnafödande. Länder i Centraleuropa intar här en mellanställning. En rimlig tolkning av dessa skillnader leder till slutsatsen att de nordiska länderna har en mer gynnsam välfärdsmix. Genom en kombination av hög kvinnlig sysselsättning, låg arbetslöshet, fungerande barntillsyn och generös föräldraförsäkring har barnafödandet gynnats.

Detta gäller även i slutet av 1990-talet trots att krisen drabbat Sverige. Fortfarande har Sverige ett jämförelsevis högt kvinnligt arbetskraftsdeltagande och hör till en grupp europeiska länder med ett någorlunda högt barnafödande, trots de, med våra ögon mätt, historiskt sett mycket låga födelsetalen. Hög sysselsättning och en stödjande familjepolitik utgör alltså två grundläggande förutsätt-

ningar för ett högt barnafödande. Men det är kanske inte bara fråga om "att ha" ett förvärvsarbete utan också om att detta måste vara förknippat med sådana arbetsvillkor som tillåter ett liv med barn och familj.

Situationen på arbetsmarknaden och utformningen av familjepolitiken verkar naturligtvis i samspel med varandra för att fungera som bestämningsfaktorer för fruktsamheten. (En djupare analys av betydelsen av den första typen av faktorer ges i kapitel 6 medan den senare typen av faktorer behandlas i kapitel 7.) Bland de nordiska länderna har Sverige idag det lägsta barnafödandet och den negativa utvecklingen på arbetsmarknaden ligger till stor del bakom detta faktum. Norge drabbades inte lika mycket av arbetslöshet och minskad sysselsättning under början av 1990-talet. Utan 1990-talets starka ekonomiska recession i Sverige och utan 1980-talets starka stimulans genom bl.a. den s.k. "snabbhetspremien" skulle barnafödandet i Sverige troligen ha haft en lugnare utveckling och mer sett ut som den i Norge menar en forskare. Finland, som t.o.m. upplevt en starkare ekonomisk recession än Sverige, har däremot inte drabbats av samma dramatiskt sänkta barnafödande. Island har det högsta barnafödandet i Norden, ett högt kvinnligt arbetskraftsdeltagande men betydligt lägre offentligt stöd till barnfamiljer. Varken i Finland eller i Island finns studier som syftar till att förklara variationerna i barnafödandet. Vad man hittills kan peka på är att man i bägge länderna dock har en mindre stark koppling mellan förvärvsarbete och familjestöd. Finland har ett särskilt hemvårdstöd till ej förvärvsarbetande mödrar. Island stöder studerande med barn.

Jämställdhet i meningen lika möjlighet att förena familj och förvärvsarbete framstår från de studier som gjorts som en nödvändig förutsättning för ett högt barnafödande. Unga kvinnors starka betoning av "först jobb och sedan barn" (kapitel 2) visar att man lärt sig nödvändigheten av egen försörjning och ekonomiskt oberoende. Fortfarande är dock kvinnors inkomster och löner lägre än mäns och kvinnor står för en mycket stor del av det obetalda hemarbetet. Det finns indikationer på att jämställdhet inom familjen är befrämjande för barnafödande. Andrabarnsfruktsamheten i Sverige har visat sig vara signifikant högre i familjer där pappan tar ut föräldraledighet än i familjer där han inte gör det. Möjligheten för kvinnor att kunna kombinera förvärvsarbete med familj underlättas naturligtvis såväl av att hushållsarbetet är jämt fördelat mellan parterna som att samhället ställer upp och tillhandahåller delar av detta hushållsarbete genom barnomsorgen.

5.2 Inledning

Människors beslut om att skaffa eller inte skaffa barn påverkas självfallet av – samt påverkar – jämställdheten, och inte minst bristen på jämställdhet, mellan kvinnor och män. Samspelet mellan familj, marknad och stat och detta samspelets möjliga påverkan på barnafödandet ses i detta sammanhang som viktigt att analysera. Fram till någon gång på 1970-talet, och i många andra länder ännu idag, byggde både de sociala institutionerna och de sociala normerna på den s.k. manliga familjeförsörjar- eller enförsörjar-modellen. Kvinnan antogs stanna hemma och ta hand om barnen och överhuvudtaget sörja för "markjtjänsten" för både make och barn. Mannen var den som förvärvsarbetade och ensam stod för familjens inkomster. Denna modell underbyggdes av teorier som postulerade att det fanns en "naturlig" arbetsfördelning mellan könen eller att en specialisering i olika roller ökade produktiviteten för både män och kvinnor i deras olika aktiviteter. Denna modell kom att utmanas när kvinnorna på bred front började komma ut på arbetsmarknaden. Strävan efter jämställdhet mellan män och kvinnor kom gradvis att bli centrala normer i samhället.

Den ökade jämställdheten mellan kvinnor och män i samhället och en ändrad inställning hos både kvinnor och män angående deras olika roller är två av de senaste decenniernas samhällsförändringar som haft störst direkt inverkan på familjen och dess liv. Den manliga familjeförsörjarmodellen slogs sönder som institutionsform samtidigt som fertiliteten föll i de industrialiserade länderna. Krisen för den manliga familjeförsörjarmodellen fick naturligtvis återverkningar på såväl marknad som stat. Statliga skatte- och transfereringssystem som varit utformade med utgångspunkt i den manliga familjeförsörjarmodellen blev snabbt obsoleta och behövde anpassas till den nya situationen. I de nordiska länderna gjordes detta relativt snabbt medan en sådan anpassning kvarstår att få till stånd i många andra europeiska länder.

De länder som idag inte klarat anpassningen till jämställdhet med avseende på skatte- och transfereringssystem och i synen på familjen och på arbetsfördelning inom denna har idag en mycket låg fruktsamhet. Den låga nivån kommer sannolikt att förbli låg så länge ingen anpassning sker. McDonald (2001) förklarar detta genom att konstatera att det råder obalans mellan olika sociala institutioner när det gäller på vilken nivå jämställdheten befinner sig. Samtidigt som samhället erkänner jämställdhet som en social norm och kvinnor och män har lika tillgång till såväl utbildning som ar-

betsmarknad saknas det fortfarande förutsättningar för jämställdhet med avseende på ekonomisk familjepolitik, skattesystem, tillgång till barnomsorg, socialförsäkringar och inte minst inom familjen själv.

Esping-Andersen (1996) och andra klassificerar ibland olika länder efter hur deras välfärdspolitik är organiserad. Man kan skilja mellan en "liberal", en "konservativ" och en "socialdemokratisk" modell¹ där politiken antingen är inriktad mot att stödja män och kvinnor som individer, såsom i de nordiska länderna, som traditionella familjer, såsom i de syd- och centraleuropeiska länderna, eller inte alls, såsom i t.ex. USA. Det är en vanlig slutsats att den nordiska politiken som baserar sig på egna rättigheter för såväl kvinnor, män och barn som individer leder till en väsentligt större jämlikhet mellan könen. En sådan situation verkar troligen även i positiv riktning för fruktsamheten: medan kvinnor i den konservativa modellen kommer att bli inlåst i en traditionell familjesituation när de väljer att skaffa barn kan kvinnor i den nordiska modellen i större utsträckning behålla sina rättigheter och sin tidigare position även efter att de skaffat barn.

5.3 Både arbete och familj

Under andra hälften av 1900-talet har jämställdhetssträvandena i Sverige i stor utsträckning handlat om möjligheterna att förena familjeliv och förvärvsarbete. Ojämställdheten mellan könen uppfattades till en början främst som en kvinnofråga och de åtgärder som kom i fråga var familjepolitiska reformer av olika slag. Det grundläggande synsättet var att kvinnans möjlighet till egen försörjning och ekonomiskt oberoende var självklara förutsättningar för jämställdhet.

Under 1970-talet genomfördes flera reformer med det syftet. Särskilt viktiga var

- a) särbeskattningen som infördes 1971 och som innebar att makar beskattades individuellt. Därmed "lönade det sig" att förvärvsarbete även för hustrun,
- b) föräldraförsäkringen som infördes 1974 och gav rätt till ledighet med inkomstkomensation. Den var tillgänglig både för modern och fadern och avlöste den tidigare betydligt mindre generösa moderskapspenningen,
- c) beslutet från 1974 om utbyggnad av barnomsorgen .

¹ Dessa behöver inte nödvändigtvis överensstämma med svenska partipolitiska beteckningar.

Under 1970- och 1980-talet ökade kvinnors förvärvsfrekvens kraftigt och hade fram till 1990 nästan nått upp till männens nivå. Men under hela uppgångsperioden var det deltidsarbetet som ökade mest. I stor utsträckning gick kvinnor från helt oavlönat vård- och omsorgsarbete till ett delvis avlönat sådant. Arbetsmarknaden var och är starkt könssegregerad. Hälften av alla anställda kvinnor återfinns 1999 inom barn- och äldreomsorg, hälso- och sjukvård samt utbildning. Elva procent av anställda män finns i samma sektorer. År 1979 infördes rätten till sex timmars arbetsdag för småbarnsföräldrar, en rätt som till allra största delen har utnyttjats av kvinnor.

Men jämställdhetsarbetet i Sverige har med tiden alltmer blivit en fråga inte bara om kvinnors möjlighet att förvärvsarbeta utan också om mäns möjligheter att delta i omsorg om barn och hem. Målet för dagens jämställdhetsarbete är ett samhälle där kvinnor och män har samma rättigheter, skyldigheter och möjligheter inom alla områden i livet.

5.4 Inkomster

Kvinnor har lägre inkomster än män. Att kvinnors inkomster är genomsnittligt lägre än mäns beror till mycket stor del på att kvinnor är deltidsarbetande i mycket högre utsträckning än män. Men även när man jämför kvinnors och mäns heltidslöner visar sig kvinnor er hålla lägre belopp. Sedan början av 1990-talet har kvinnors heltidslöner (samtliga löner uppräknade till heltidslöner) utgjort mellan 82 och 85 procent av mäns heltidslöner. Löneökningstakten har i stort sett varit densamma för män och kvinnor under 1990-talet och relationen mellan heltidslönerna har därmed inte förändrats. Men lönespridningen har ökat för både män och kvinnor och är störst för män. Det finns ett betydligt större antal män än kvinnor som har mycket höga månadslöner².

Kvinnor och män finns i stor utsträckning inom olika branscher och yrken. En stor del av löneskillnaderna beror på att arbete inom kvinnobrancher och kvinnoyrken är lägre betalda. Men även med hänsyn tagen till ålder, utbildning, arbetstid och sektor ligger kvinnors löner lägre och utgjorde 92 procent av mäns löner år 1999³.

² Wallerå Annica: *Allt större löneskillnader* SCB Valfärdsbulletinen 2001:2.

³ SCB *Kvinnors och mäns löner* 1999.

I unga år är mäns och kvinnors löner mer lika än senare. Bland 18–24 åringar 1999 utgjorde kvinnors löner, uppräknade till heltidslöner, 93 procent av mäns (tabell 5.1). I högre åldrar utgör kvinnornas löner en allt mindre del av mäns. Det innebär att kvinnor halkar efter med ökande ålder. Hur stor del av kvinnornas sämre löneutveckling kan förklaras av att de har fått barn är en viktig uppgift för framtida forskning.

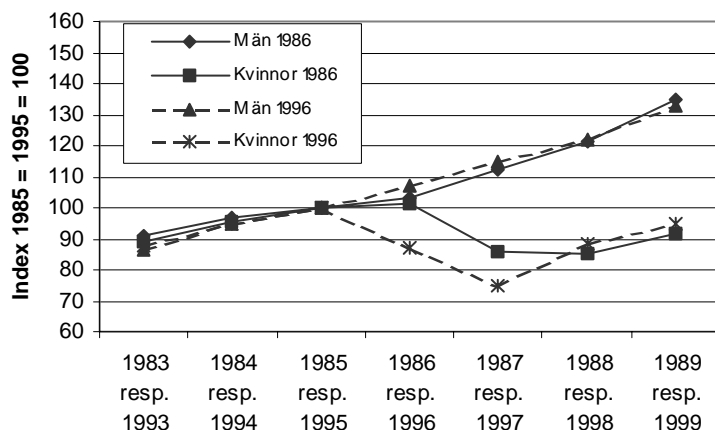
Tabell 5.1 Genomsnittlig månadslön för kvinnor och män i olika åldersgrupper 1999

Löner uppräknade till heltidslöner						
	Åldersgrupp					Samtliga
	18–24	25–34	35–44	45–54	55–64	
Kvinnor	14 400	17 100	18 000	18 400	18 000	17 600
Män	15 500	19 400	22 100	23 100	22 900	21 200
Kvinnors löner i procent av mäns	93	88	81	79	79	83
Andel kvinnor						
Procent	51	45	49	52	51	49

Källa: SCB Kvinnors och mäns löner 1999.

En av de viktiga dimensionerna att studera är hur kvinnors och mäns inkomstutveckling påverkas av att de får barn. Diagram 5.1 visar hur inkomstutvecklingen ser ut för kvinnor och män tre år före respektive tre år efter det året de fick barn. Diagrammet visar situationen för män och kvinnor som fick barn under 1986 och 1996.

Diagram 5.1 Inkomstutveckling, medelinkomst, kvinnor och män som fick barn år 1986 resp år 1996, åldersstandardiserat

Källa: Batljan, Olsson, Örnhall-Ljungh 2001, Barnafödande och inkomstutveckling, opublicerat PM, Socialdepartementet.

Den negativa påverkan som barnafödandet har på kvinnors inkomstutveckling relativt männens syns i diagrammet mycket tydligt. Tolkningen är att detta är en resultat av brister i jämställdhet. Samtidigt finns det ett antal öppna frågeställningar som kräver ytterligare analyser. Hur stor del av skillnaden beror på uttag av föräldraledighet? Hur stor del beror på att kvinnorna i större utsträckning än männen går ner i arbetstid efter att de har fått barn? Diskrimineras kvinnor i samband med löneförhandlingar både under och efter föräldraledighet? Men oavsett svaren på frågorna visar denna bild tydligt att barnafödandet påverkar framför allt kvinnornas inkomster.

5.5 Avlönat och oavlönat arbete

Mäns arbetsinsatser sker i huvudsak på arbetsmarknaden i form av förvärvsarbete. Deras insatser i oavlönat hemarbete är begränsade. Kvinnor förvärvsarbetar kortare tid än män – räknat som genomsnittligt antal timmar en genomsnittlig dag. Men kvinnors oavlönade hemarbete tar i genomsnitt mer tid i anspråk än förvärvsarbete.

När man i 1990/91 års svenska tidsanvändningsundersökning⁴ räknade ihop avlönat arbete med hemarbete visade sig kvinnor och män arbeta ungefär lika lång tid i genomsnitt (diagram 5.2). Då ska man dock komma ihåg att förvärvsarbetstiden anges i brutto, dvs. pauser och raster är inräknade i arbetstiden, medan hemarbetet är räknat netto, raster för lunch och annat ingår ej i arbetstiden. Kvinnor hade 1990/91 med andra ord sammantaget antagligen fler arbetstimmar än män i genomsnitt⁵. Män har ökat sin andel av hushållsarbetet och barnomsorgen från 1984 till 1993⁶. Både kvinnor och män förvärvsarbetar mer. Männens andel av hushållsarbetet har ökat från 28 till 36 procent, men andelsökningen beror mer på att kvinnorna har minskat sitt hushållsarbete än att männen har ökat sin tid för hushållsarbetet.

Avlönat arbete är pensions- och semestergrundande vilket således gäller huvuddelen av mäns arbete. Det ger försörjning och större ekonomiskt oberoende. Det utgör därmed en central förutsättning för tillvaron både på kort och lång sikt. Det skänker social status. Förvärvsarbetet och marknadsproduktionen utgör själva basen för hushållens och landets ekonomi.

Men oavlönat hemarbete dvs. tvätt, städning, matlagning, diskning, tillsyn och omsorg om barn, etc., som till större delen utförs av kvinnor och utgör mer än hälften av deras arbete, kännetecknas av andra egenskaper. Det ger ingen lön, ingen pension utöver det som varje medborgare är berättigad till, liten eller ingen social status. Likväl har det stort värde genom att det består av produktion av varor och tjänster som är nödvändiga för människors och familjers överlevnad, välbefinnande och välfärd.

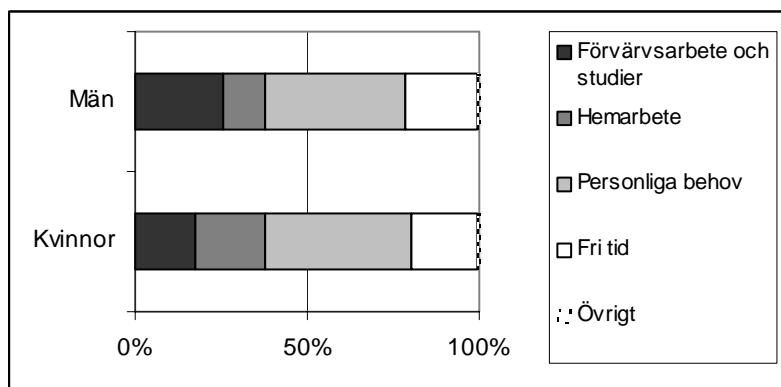
Hemarbetets produkter är inte genomgående väsensskilda från marknaden. I många fall är de utbytbara, dvs. i hushållsarbetet produceras varor och tjänster som också finns att köpa på marknaden. Hemarbetet utförs därmed i viss konkurrens med marknaden. Det är, relativt sett, utsatt för blygsamt politiskt intresse.

⁴ Rydenstam K. Wadeskog A. *Vardagens organisation* SCB Kapitel 5 Rapport 91 i serien levnadsförhållanden.

⁵ Rydenstam Klas *Paid and Unpaid work, the apples and pears of time use statistics* IATUR conference in Oslo October 2001.

⁶ Kvinnomaktutredningen SOU 1997:138.

Diagram 5.2 Genomsnittlig tid för aktiviteter efter kön 1991/92.
Procent

Rydenstam K. Wadeskog A. Vardagens organisation SCB Kpaitel 5
Rapport 91 i serien levnadsförhållanden

5.6 Europas kvinnor på arbetsmarknaden

I takt med att det blivit allt vanligare att kvinnor i Europa gått ut på arbetsmarknaden har frågan om hur man förenar förvärvsarbete och familjeliv aktualiserats överallt. Deltidsarbete är vanligt förekommande och i många länder troligen del i en strategi där kvinnor söker möjligheter att klara av både barnomsorg och arbete utanför hemmet. Det är i stort sett kvinnor som antingen inte förvärvsarbetar alls eller som arbetar på deltid. Hem och barn blir en kvinnofråga och det är kvinnors dubbla roller som utvecklas till svårlösta dilemman.

Kvinnors arbetskraftsdeltagande har under de senaste 20 åren ökat i nästan alla länder inom den Europeiska unionen och särskilt gäller det kvinnor i åldrarna 25–34 år, de åldrar då barnafödandet brukar vara som högst. Det är bara i länder som redan år 1980 hade ett högt kvinnligt arbetskraftsdeltagande, dvs. Danmark, Finland och Sverige, som det inte skett några större ytterligare ökningar (tabell 5.2). I dessa länder är över 70 procent av kvinnorna med i arbetskraften. I de länder där kvinnornas arbetskraftsdeltagande för 20 år sedan var lågt, kring 50 procent eller ännu lägre, har mycket markanta ökningar ägt rum⁷. Under samma tid har männens arbetskraftsdeltagande generellt minskat, till stor del beroende på ett

⁷ Olsson Hans (2001) *Socialförsäkringar, Jämställdhet och ekonomisk tillväxt* RFV.

ökat studiedeltagande bland unga och på tidigare pensionering bland de äldre.

Tabell 5.2. Arbetskraftsdeltagande bland kvinnor 25–34 år 1980 och 1997 i OECD-länder. Andel av åldersgruppen i procent

	1980	1997
Österrike	..	74,1
Belgien ⁽¹⁾	..	81,5
Danmark ⁽¹⁾	..	81
Finland	82	77
Frankrike	69	77
Tyskland	61	74
Grekland ⁽²⁾	..	65
Irland ⁽³⁾	36	72
Italien	49	61
Nederländerna	41	77
Portugal ⁽⁴⁾	62	78
Spanien	36	70
Sverige	81	82
Storbritannien ^(4, 5)	..	73
Europeiska Unionen	..	73
Tjeckien	..	69
Ungern	..	53
Norge	63	81
Polen	..	74
USA ⁽⁴⁾	68	76

⁽¹⁾ 1980 avser 1983

⁽²⁾ 1980 avser 1981

⁽³⁾ 1980 avser 1983 och 1999 avser 1998

⁽⁴⁾ uppgiften har skattats genom skarvning med äldre tidsserie

⁽⁵⁾ 1980 avser 1984

Källa: OECD.

Kvinnors förvärvsarbete är till stor del koncentrerat till den offentliga sektorn, inte bara i Sverige utan också i andra länder. I en jämförelse mellan Storbritannien, Tyskland, Nederländerna och

Sverige⁸ återfinns hälften eller fler av sysselsatta mödrar⁹ inom offentlig sektor (tabell 5.3 och 5.4). I Nederländerna är det över två tredjedelar.

Tabell 5.3 Kvinnor med barn under 12 år efter sysselsättning. Procent

	Storbritannien	Tyskland	Nederländerna	Sverige
Sysselsatta	61	35	49	71
Därav				
Heltid	21	8	4	34
Deltid	41	28	45	37
Ej sysselsatta	39	65	51	30
Summa	100	100	100	100

Källa: Gustafsson, Kenjoh, Wetzels *Does Part Time and Intermittent Work During Early Motherhood Lead to Regular Work later* Amsterdam 2000.

Tabell 5.4 Sysselsatta kvinnor med barn under 12 år efter bransch. Procent

	Storbritannien	Tyskland	Nederländerna	Sverige
Offentlig sektor och ej vinstgivande verksamhet	46	49	67	50
Handel, hotell, restaurang	23	23	12	10
Övriga branscher	30	28	21	40
Samtliga	100	100	100	100

Källa: Gustafsson, Kenjoh, Wetzels *Does Part Time and Intermittent Work During Early Motherhood Lead to Regular Work later* Amsterdam 2000.

⁸ Gustafsson, Kenjoh, Wetzels *Does Part Time and Intermittent Work During Early Motherhood Lead to Regular Work later* Amsterdam 2000.

⁹ Mödrar med hemmaboende barn under 12 år.

5.7 Den europeiska välfärdsmixen¹⁰

Ökande utbildningskrav har skjutit upp inträdet på arbetsmarknaden för ungdomar i större delen av Europa. I samma riktning verkar en ökande och utbredd ungdomsarbetslöshet. En kärv bostadsmarknad och ungdomars många gånger otrugga anställningsförhållanden fördröjer ungdomars ekonomiska trygghet och leder ofta till senare utflyttning, senare familjebildning och senare barnafödande.

Detta är den allmänna tendensen i Europa, men variationerna är stora mellan länderna. Ungdomsarbetslösheten är olika hög inom Europiska unionen, och väsentligt större i Syd- och Centraleuropa än i Norden. Välfärdsstatens transfereringar och tjänster varierar avsevärt. Jämställdhet mellan kvinnor och män är i de nordiska länderna en viktig politisk utgångspunkt men har på många andra håll låg prioritet. Svåra arbetsmarknadsförhållanden och snåla välfärdssystem lägger ett större ansvar på föräldrarna. Familjen spelar en speciell roll i Sydeuropa, helt olik den i Norden. I söder flyttar ungdomar hemifrån sent, bildar par sent, föder senare och får färre barn.

Forskarna talar om olika välfärdsregimer för att beteckna de skiftande förutsättningar vi möter för att gestalta vår välfärd. Välfärdsregimen omfattar tre institutioner, nämligen arbetsmarknaden (som ger jobb och inkomst), välfärdsstaten (bidrag och tjänster) och familjen (emotionellt och ekonomiskt stöd). Hur mycket av ansvaret för välfärdsförsörjningen som lämnas till den enskilde och hur långt institutionernas ansvarstagande kan och bör sträcka sig hör till politikens kärnområde. Ojämlighet, marginalisering, fattigdom och sociala problem speglar misslyckanden i välfärdsregimen. Det är kombinationen av institutionella arrangemang mellan arbetsmarknad, välfärdsstat och familj, dvs välfärdsmixen, som avgör takten för ungdomars etablering, där barnafödandet utgör ett avgörande steg.

Jämställdhet utgjorde en grundläggande utgångspunkt för uppbyggnaden av familjepolitiken i de nordiska länderna. I Sverige kom jämställdhet att bli ett eget politikområde redan under 1970-talet. I ett nordiskt kluster, bestående av Sverige, Danmark, Finland och Norge är också de offentliga bidragen och de offentliga tjäns-

¹⁰ Detta och följande avsnitt Arbetsmarknad och familjepolitik utgår från Joachim Vogel. *Uppskjutet föräldraskap bland Europas unga* SCB Välfärds Bulletinen 2001:3 vilken i sin tur bygger på Vogel J m.fl. (2002) *European Welfare Production Models and their Distributive Outcome*.

terna generösa jämfört med andra länder. Norden har också kännetecknats av hög sysselsättning men samtidigt av svagare familjeband än i t.ex. Sydeuropa. Inkomstskillnader och klasskillnader är små och fattigdomen låg.

Grekland, Italien, Spanien och Portugal utgör ett sydeuropeiskt kluster med lägre sysselsättning, rudimentära offentliga tjänster och bidrag, men generösa familjeband. Här är inkomstskillnader och klasskillnader större och andelen fattiga högre. Övriga centrala EU-länder utgör ett mellanliggande kluster.

Ifråga om ungdomars etablering kan vi se samma tydliga gruppering i olika kluster av länder och inte minst när det gäller barnafödandet.

5.8 Arbetsmarknad och familjepolitik

För trettio år sedan, 1970, fanns det ett klart negativt samband mellan fruktsamhet och förvärvsfrekvens bland unga kvinnor i de nuvarande EU-länderna. Länder med låg kvinnlig sysselsättning hade högre barnafödande. Möjligheterna att förena karriär med barnafödande var små i de flesta länder.

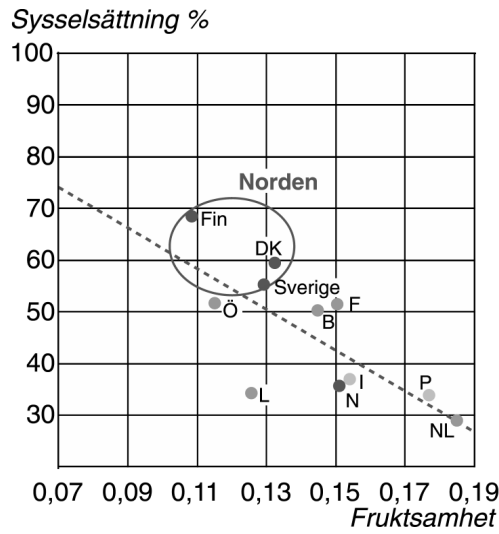
De nordiska länderna hade de högsta kvinnliga förvärvsfrekvenserna och också det lägsta barnafödandet. Familjepolitiken var långt ifrån så utvecklad som den skulle komma att bli. Barnomsorg var inte särskilt vanlig och föräldraförsäkring hade ännu inte införts. I större delen av Europa var enförsörjarfamiljen den helt dominerande. Vi hade ett negativt samband mellan kvinnlig förvärvsintensitet och barnafödande.

År 1990 är bilden helt annorlunda. Sambandet mellan förvärvsintensitet och fruktsamhet är nu det omvända mot tidigare. Nordiska länder med hög förvärvsintensitet bland unga kvinnor har samtidigt höga födelsetal. I Centraleuropa ligger både födelsetal och förvärvsintensiteter på en mellannivå medan Sydeuropa tvärtom har såväl låga födelsetal som låg kvinnlig förvärvsintensitet.

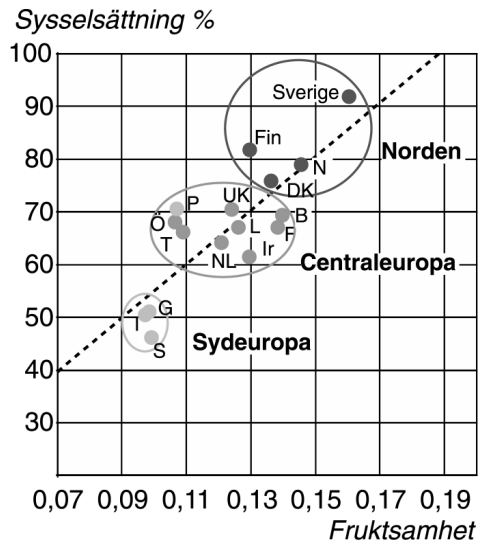
Detta är en tid då unga kvinnor i Norden förvärvsarbetar i mycket hög utsträckning samtidigt som familjepolitiken kraftfullt stödjer en tvåförsörjarmodell. Jämställdhet mellan män och kvinnor är ett viktigt politiskt mål. I många länder och särskilt i Sydeuropa saknas ett liknande stöd eller det är svagt. Trots det har den kvinnliga förvärvsintensiteten ökat i hela Väst- och Sydeuropa. När ekvationen inte gick ihop var det barnafödandet som fick stå tillbaka.

Diagram 5.3 Sysselsättning och fruktsamhet i olika länder bland unga kvinnor 25–29 år. 1970, 1990 och 1995

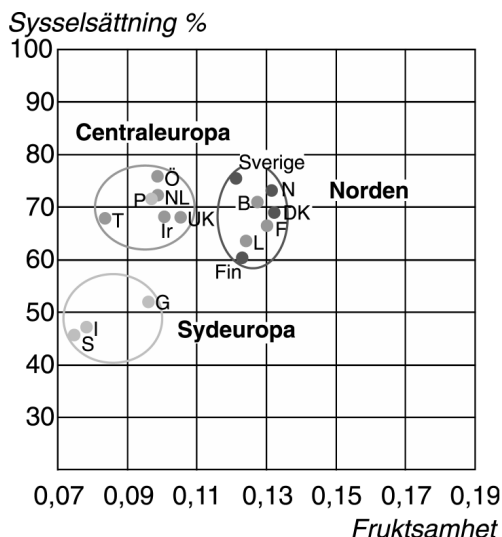
1970

1990

1995

I länder med högt kvinnligt deltagande i förvärvslivet är barnafödandet högst. Det är mycket tydligt både 1990 och 1995. Men när arbetsmarknaden sviktade i Sverige under 1990-talet minskade också barnafödandet. I Sydeuropa ökar förvärvsintensiteterna bland kvinnor utan att barnafödandet ökar. Där saknas i stort sett både barnomsorg och betald föräldraledighet. På 1970-talet var sambandet mellan barnafödande och kvinnligt förvärvsarbete motsatt det som gäller idag. Då var barnafödandet högst i länder där förvärvsintensiteten var lägst.

Källa: Vogel Joachim *Uppskjutet föräldraskap bland Europas unga* Valfärds Bulletinen 2001:3.

DK = Danmark	B = Belgien
Fin = Finland	F = Frankrike
N = Norge	Ir = Irland
Sverige	L = Luxemburg
NL = Nederländerna	G = Grekland
T = Tyskland	I = Italien
Ty-v = Västtyskland	P = Portugal
Ty-ö = Östtyskland	S = Spanien
Ö = Österrike	

Den rimligaste tolkningen till dessa skillnader är att de nordiska länderna år 1990 hade en gynnsam välfärdsmix, dvs. hade lyckats bäst med att tillgodose de flesta förutsättningarna för barnafödande, genom en kombination av hög sysselsättning, låg arbetslöshet, generös barntillsyn och föräldraförsäkring. I Sydeuropa (utom Portugal) är bilden motsatt den som gällde i Norden. Hög ungdomsarbetslöshet och svag familjepolitik ger inte lika stort utrymme för barnafödande. Karriär och barnafödande låter sig ofta inte förenas i Sydeuropa, och detta leder till att man väntar med barnafödandet. I Sverige gällde det omvända: de institutionella förutsättningarna för barnafödande var väsentligt bättre, och då kom också barnafödandet igång tidigare. (Centraleuropa bildar åter en mellangrupp.)

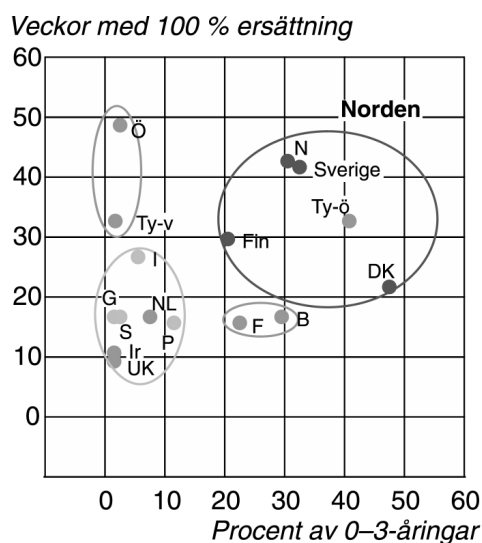
Genom att förflytta oss till 1995, när krisen drabbat Sverige, med ökad ungdomsarbetslöshet och offentlig sparpolitik på bred front, kan vi testa denna hypotes. Även 1995 hade vi en tydlig klusterbildning och ett klart samband mellan sysselsättning och barnafödande, men särskilt Sverige hade, inte oväntat, halkat ned något både i sysselsättning och barnafödandet (diagram 5.3).

5.9 Likheter och olikheter inom Norden

Jämställdhet i betydelsen lika möjligheter till arbete och till att förena familj och förvärvsarbete har kommit betydligt längre i Norden än i de flesta andra länder i Europa. Utanför Norden saknas oftast kombinationen utbyggd barnomsorg och lång betald föräldraledighet (diagram 5.4). I Österrike och i Västtyskland finns en relativt väl utbyggd betald föräldraledighet men liten offentligt finansierad barnomsorg¹¹. I Frankrike och Belgien finns barnomsorg men betald föräldraledighet är inte särskilt omfattande.

¹¹ Den barnomsorg som finns erbjuds oftast på sådana tider att detta inte möjliggör samtidigt förvärvsarbete (Hauk and Kreyenfel: *Childcare and fertility in Western Germany*. WP 2001-019, Max Planck Institute, Rostock.

Diagram 5.4 Föräldraledighet och offentlig barnomsorg i olika länder i Europa

Länderna har olika ersättningsnivå i föräldraförsäkringen.
Här har samtliga länders perioder med betald föräldraledighet räknats om till antal veckor med full ersättning.

Källa: European commission 1998.

DK = Danmark	B = Belgien
Fin = Finland	F = Frankrike
N = Norge	Ir = Irland
Sverige	L = Luxemburg
NL = Nederländerna	G = Grekland
T = Tyskland	I = Italien
Ty-v = Västtyskland	P = Portugal
Ty-ö = Östtyskland	S = Spanien
Ö = Österrike	

Vid våra jämförelser mellan länder i Norden, Centraleuropa och Sydeuropa har enbart aggregerade data varit tillgängliga. Resultaten ger tydliga fingervisningar om föräldraskapets villkor inom Europiska unionen. I Sverige och i Norge finns därutöver ett antal studier på individnivå som stärker bilden av det positiva sambandet mellan barnafödande och sysselsättning. Ett flertal sådana studier

redovisas i kapitel 6. Det finns också ett antal indikationer från individstudier på att familjepolitikens utformning haft en positiv betydelse för barnafödandet och medverkat till jämförelsevis höga födelsetal i Norden.

I detta avsnitt belyser vi avslutningsvis några likheter och olikheter när det gäller barnafödandet i de olika Nordiska länderna detta kan vara av intresse innan vi går vidare med en fördjupad analys av inverkan av arbetsmarknadsfaktorer (kapitel 6) och familjepolitik (kapitel 7) på barnafödandet i Sverige.

Sverige och Norge

I Sverige har man särskilt pekat på den s.k. "snabbhetspremien" i föräldraförsäkringen som en starkt bidragande orsak till den starka ökningen av fruktsamheten från mitten av 1980-talet till början av 1990-talet. Den skulle ha medfört att andra och tredje barnet kom tidigare än vad som annars skulle ha varit fallet. En sådan tidigareläggning i slutet av 1980-talet kan också förklara en del av den efterföljande nedgången. Barn som "skulle ha fötts" i början av 1990-talet hade redan kommit till¹². När effekten var som kraftigast drog den, enligt en beräkning, upp barnafödandet med 10 procent och får troligen också effekt på det slutliga barnantalet för ett antal födelsekohorter kvinnor¹³ (se vidare kapitel 4).

I en jämförande studie av fruktsamheten i Norge och Sverige¹⁴ betraktas utvecklingen i Norge under de två senaste decennierna som ett exempel på hur utvecklingen "skulle kunnat vara" i Sverige utan "snabbhetspremie" och utan den starka ekonomiska recessionen under 1990-talet. I början av 2000-talet när Sverige är på väg in i en mer "normal" situation med bättre ekonomiska utsikter, återställd familjepolitik och ljusnande arbetsmarknad ligger det nära till hands att förvänta sig en ökning av den svenska fruktsamheten till norsk nivå.

Studier i både Norge och Sverige pekar på att en stödjande familjepolitik är nödvändig men inte tillräcklig för en hög fruktsamhet¹⁵. Både goda inkomster och möjlighet att kombinera för-

¹² Hoem Jan (1992) *Public policy as the fuel of fertility* Stockholm Research Reports in Demography nr 69.

¹³ Nilsson Åke (2001) *Beräkning av antalet födda 1980–90 med konstanta övergångar från ett till två barn, från två till tre etc.* Promemoria SCB.

¹⁴ Anderson Gunnar (2001) *Fertility developments in Norway and Sweden since the early 1960s* Working Paper WP 2001–020, Max Planck Institute for Demographic Research.

¹⁵ Se kapitel Arbete.

värvsarbete med familjeliv är nödvändiga. Många forskare i Norden pekar också på människors framtidstro och på samhällets "kvalitet" i en vidare mening som betydande faktorer bakom en hög fruktsamhet¹⁶.

Den positiva betydelsen av reformer ämnade att minska konflikten mellan föräldraskap och förvärvsarbete stärks om paren dessutom har ett jämställt förhållande. Andrabarnsfruktsamheten visar sig i Sverige vara signifikant högre i de fall fadern varit föräldraledig för det första barnet än när han inte varit det. Liknande resultat har också erhållits för Ungern¹⁷. Men även om normen om den omsorgsgivande pappan förankrades bland många män redan under 1980-talet återstår det fortfarande en lång väg att gå t.ex. vad gäller ökat uttag av föräldraledighet. År 2000 tog papporna i Sverige ut 12 procent av dagarna med föräldraledighet och 34 procent av dagarna med tillfällig föräldrapenning.

Finland

Finland har i likhet med Sverige upplevt en stark ekonomisk recession med hög arbetslöshet under 1990-talet (diagram 5.5). Inga studier har företagits i Finland, liknande de svenska, om samband mellan fruktsamhet och ekonomi. Man kan konstatera att fruktsamheten i Finland inte sjunkit utan snarare ökat under de svåra åren på 1990-talet.

Finland har som de flesta nordiska länder en stark utbyggd stödjande familjepolitik med barnbidrag, föräldraledighet, barnomsorg m.m. Tar man hänsyn till familjepolitikens omfattning (mät som utgifter per person under 17 år) hör Finland emellertid inte till de mest generösa i Norden (tabell 5.7). Vad man möjligen kan peka på som speciellt för Finland är det s.k. hemvårdsstödet. Det utgår till icke-förvärvsarbetande mödrar med belopp som överskrider det eventuellt jämförbara s.k. garantibeloppet i den svenska föräldraförsäkringen. Men sambandet mellan fruktsamhet och familjepolitik är inte okomplicerat. För Finlands del är det svårt att spekulera om sambandet utan tillgång till mer material och fler studier¹⁸.

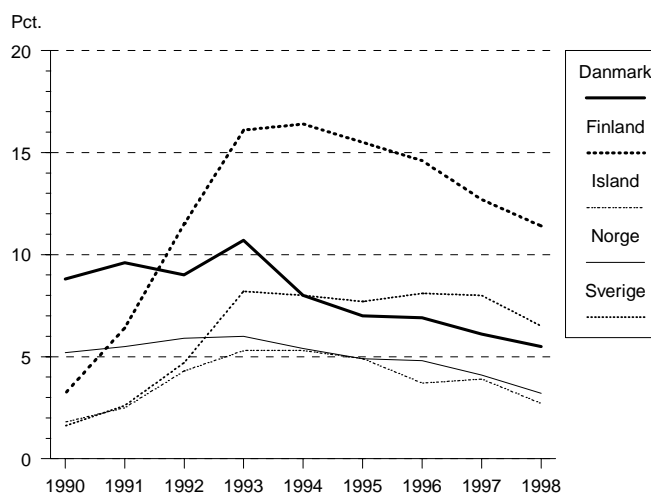
¹⁶ Rösen Marit *Fertility and family policy in Norway-Is there a connection?* Promemoria Statistisk sentralbyrå Oslo.

Knudsen Lisbeth *Development of fertility in Denmark – an overview of recent trends ?* Promemoria Danish Center for Demographic Research Odense.

¹⁷ Olah Livia Sz *Do public policies influence fertility?* Stockholm Research Reports in Demography No 130.

¹⁸ Pitkänen Kari *Fruktamhet och familjepolitik i de nordiska länderna: Finland*. Bidrag till konferensen Barnafödande i Norden 29 maj 2001 NOSOSKO och Socialdepartementet.

Diagram 5.5 Utvecklingen av arbetslösheten 1990–1998 i de Nordiska länderna

Källa. Nordisk socialstatistisk kommitté, NOSOSKO.

Island

Det är knappast ett givmilt system som lett till att fruktsamheten är högre i Island än i de övriga nordiska länderna¹⁹. Att barnbidraget är så jämförelsevis lågt (tabell 5.7) beror bl.a. på att det till skillnad från vad som gäller i Norden i övrigt är starkt inkomstrelaterat. Det kommer i första hand de inkomstsvaga till del.

Men det finns andra offentliga bidrag av betydelse. Det isländska studielånssystemet är det enda i Norden som länge, sedan 35 år tillbaka, tagit full hänsyn till de studerandes familjeförhållanden och levnadsomkostnader. Det har varit till stor hjälp för studerande med barn. Mellan 30 och 35 procent av låntagarna hade barn under åren 1987 till 2000.

Också familjestrukturen i Island kan bidra till en förklaring av den högre fruktsamheten. Det är vanligt att ganska unga människor är sambor. Det gäller nästan en femtedel av ungdomar som är 16–21 år gamla. Många unga sambor startar sin egen familj i föräldrarnas hem. Det gäller en fjärdedel av sammanboende män under

¹⁹ Karlsson Kristinn (2001) *Barnafödande i Norden. Island*. Opublicerad promemoria Hagstofa Islands.

22 år och lika stor andel av sammanboende kvinnor under 19 år. I Island har man jämförelsevis rymliga bostäder och föräldrar kan genom att upplåta sitt hem stödja unga par i början av deras samliv.

Danmark

Under 1990-talet har den mest aktuella frågan i Danmark²⁰ blivit behovet av en familjevänlig arbetsmarknad. I en nyligen presenterad dansk regeringsrapport förslås åtgärder för ett mer flexibelt och familjevänligt regelverk på arbetsplatserna, utökade möjligheter till deltidjobb och ökad uppmärksamhet på företagens personalpolicy. Även om antalet veckoarbetstimmar generellt har minskat och ledighetsperioderna blivit längre finns det en stark tendens, åtminstone på den privata marknaden, att anpassa arbetstidens längd till arbetsplatsens växlande behov. Det betyder ökade svårigheter för familjer att planera sin liv.

Kvinnlig förvärvsintensitet, barnomsorg och annat offentligt stöd i Norden

Mot bakgrund av betydelsen både av familjepolitik och kvinnlig förvärvsverksamhet för fruktsamheten kan det vara av intresse att notera hur de nordiska länderna skiljer sig respektive liknar varandra i dessa två avseenden. Både 1995 och 1999 var den kvinnliga förvärvsintensiteten högst på Island (tabell 5.5). Bland de yngsta (16–24 år) var förvärvsintensiteten lägst i Finland och i Sverige.

Tabell 5.5 Andel kvinnor i arbetskraften 1995 och 1999 i de nordiska länderna

År	Åldrar	Danmark	Finland	Island	Norge	Sverige
1995	16–64	74,3	69,6	83,2	72,1	76,1
	16–24	73,1	39,5	67,0	53,3	49,9
1999	16–64	76,4	71,2	84,3	76,2	74,8
	16–24	73,3	49,1	77,5	61,0	47,2

Källa: Arbetskraftsundersökningar.

²⁰ Knudsen Lisbeth *Development of fertility in Denmark – an overview of recent trends ?* Promemoria Danish Center for Demographic Research Odense.

De offentliga sociala utgifterna var ungefär lika stora i de olika länderna under perioden 1950–1960 (räknat i procent av BNP). Ökningen har därefter varit betydande i samtliga nordiska länder men dock betydligt lägre på Island än i övriga länder (tabell 5.6).

Tabell 5.6 Sociala utgifter i de nordiska länderna i procent av BNP 1950–1998

År	Danmark	Finland	Island	Norge	Sverige
1950	8,0	7,3	6,2	6,3	8,5
1960	9,8	8,3	7,7	9,8	10,9
1970	17,9	13,6	9,9	14,7	17,9
1980	27,8	21,1	14,1	21,1	32,6
1990	28,7	25,5	17,1	26,4	34,6
1998	30,0	27,3	18,3	30,0	33,3

Källa. Nordisk socialstatistisk kommitté, NOSOSKO.

Ser man enbart på sociala utgifter riktade till familjer och barn ligger Island långt under övriga länder. Finland kommer därefter. Det största stödet finns i Danmark.

Tabell 5.7 Sociala utgifter till familjer och barn i de nordiska länderna 1998 i per capita 17 år och yngre (i Euro, köpkraft korrigerat)

	Danmark	Finland	Island	Norge	Sverige
TOTALT	4218	2862	1773	3640	3268
Kontantstöd totalt	1726	1721	943	2251	1594
Havandeskap, barns födelse och adoption	446	357	282	620	528
Kontantstöd vid frånvaro för vård av barn	150	274	–	57	136
Barnbidrag	1127	1026	580	1250	790
Bidragsförskott	3	63	80	324	140
Service , totalt	2492	1141	830	1389	1675
Barnomsorg	1835	897	588	845	1269
Barn- och ungdomsvård	513	95	129	110	254
Social hemhjälp för barnfamiljer	1	22	7	0	0
Annan service	142	128	106	434	151

Källa. Nordisk socialstatistisk kommitté, NOSOSKO.

Danmark och Sverige har den mest utbyggda barnomsorgen och de enda av länderna som har många platser också för barn i skolålderna.

Tabell 5.8 Barn i daghem och familjedaghem. Andel (procent) av åldersgruppen

	Danmark	Finland	Island	Norge	Sverige
1990					
0–6 år	61	44	43	33	48
7–10 år	34	7	3	–	38
1998					
0–6 år	75	51	57	51	66
7–10 år	65	4	–	–	49

Källa. Nordisk socialstatistisk kommitté, NOSOSKO.

6 Först jobb sedan barn

6.1 Sammanfattning

Att jobbet kommer först och barn och familj sedan fram kommer som ett genomgående tema i flera studier som genomförts under 1990-talet och tidigare. Det framgår när man ställer frågor till unga kvinnor och män om deras framtida planer. Och i praktiken är det också i denna tidsordning man handlar. Barnafödande är ovanligt bland studerande och överhuvudtaget sällsynt bland ungdomar utanför arbetskraften. Fruktsamheten är högst bland dem som har ett jobb. Redan gymnasieelever speglar det mönster som är förhärskande. De instämmer för det allra mesta i att ett fast jobb kommer före barn.

Attityder och beteende understöds också kraftigt av den politik som förts. Studiestödet är sedan länge frikopplat från familjesituationen och det är närmast omöjligt att klara ekonomin på de pengar som studiestöd och studielån kan ge. Överhuvudtaget lägger studiesystemet ett antal hinder i vägen för den som vill kombinera studier med barn och familj. Först efter att ha börjat förvärvsarbeta kan man ta del av föräldraledigheten med rimlig ersättning både för den heltidsarbetande förstagångsmamman och för den deltidsarbetande som får sitt andra eller tredje barn ganska snart efter det föregående.

Men det räcker inte att ha klarat av sina studier, fått jobb och ha funnit en partner som man vill hålla ihop med. Det tar också tid att etablera sig på arbetsmarknaden. För högre utbildade kvinnor är "karriärplanering" ett viktigt skäl till att man väntar med barn. Lönerna kan stiga ganska kvickt i början och man kanske inte gärna avbryter de första årens "jobtraining" för barnafödande.

Det gäller också att ha ett jobb som ger rimligt goda inkomster och där det är möjligt att överblicka sin ekonomiska situation. Flera studier har visat att med låga inkomster följer

lågt barnafödande och det gäller också tidsbegränsade jobb som ofta är ganska osäkra och där inkomstmöjligheterna är svåra att förutse.

När sysselsättningen ökade igen i slutet av 1990-talet fann många att arbetsvillkoren förändrats. En större del av de jobb som erbjuds unga människor är tidsbegränsade. Negativ stress och ohälsa har blivit vanligare och attityderna på arbetsmarknaden till graviditet och föräldraskap förefaller allt mindre tillåtande.

I unga år är det mycket som man både vill och kan hinna med. I en avvägning mellan studier, arbete och annat har dagens unga ofta valt att vänta med barn. Det är en tendens som förstärks över åren. Men den som bestämt sig för barn kan också finna svårigheter och hinder på vägen och en del av tänkbara hinder har att göra med arbetsmarknaden. Man måste ha hunnit kvalificera sig för föräldrapenning, ha tillräckligt stora och säkra inkomster, en ställning som gör det möjligt att låna i bank, kunna köpa bostad eller teckna ett hyreskontrakt. Också arbetsmiljön spelar in. Jobb som lämnar tid och kraft kvar för privatlivet kan kanske vara det som fäller utslaget liksom en tillåtande och generös inställning från arbetsgivare. I bägge dessa avseenden ser arbetsmarknaden ute att ha blivit hårdare.

6.2 Fruktsamhet och sysselsättning från 1960-tal till idag¹

Fruktsamhetsnedgång från mitten av 1960-talet

Från mitten av 1960-talet tog kvinnor del i förvärvslivet i allt högre grad. Andelen förvärvsarbetande bland 25–54-åriga kvinnor ökade från 65 procent 1970 till över 80 procent 1980. Kraven på jämställdhet mellan män och kvinnor började få gehör. Familjepolitiska reformer gjorde det med tiden lättare att kombinera familjeliv och förvärvsarbete. Med den samtidiga in-

¹ Hoem Britta, Hoem Jan M (1996) *Sweden's family policies and roller-coaster fertility* Journal of Population Problems (Tokyo) 52:1–27.

troduktionen av allt effektivare preventivmedel fick kvinnor möjlighet att kontrollera sitt barnafödande på ett sätt som inte varit möjligt tidigare.

Fruksamhetsnedgången från 1965 förklaras ofta med kvinnors ökade förvärvsarbete från denna tid. Men det är lika troligt att fruktsamhetsnedgången orsakades av förändrade attityder. Detta var en tid med en vaknande insikt om kvinnors möjlighet att kontrollera sitt barnafödande. Barn och familj fick vänta.

Fruksamheten bland ettbarnsmödrar var under denna period lika stor bland kvinnor som förvärvsarbetat omkring det första barnets födelse som bland kvinnor som inte gjort det. Att förvärvsarbete skulle vara huvudorsaken till fruktsamhetsnedgången motsägs av 1980-talets beteende. Då fick vi en kraftig uppgång i barnafödandet och det under en period då förvärvsarbete bland kvinnor blev vanligare än någonsin förr och då kvinnor arbetade allt längre dagar.

Uppgången under 1980-talet

1980-talet var ett årtionde med positiva trender på många områden. Efter en kort period av ungdomsarbetslöshet i början av decenniet kom sysselsättningen att öka och inkomsterna steg raskt. Den kraftiga uppgången i fruktsamhet under 1980-talet gällde kvinnor i alla åldrar och såväl första barn som andra- och tredjebarn.

Detta var ett årtionden med massiva investeringar riktade mot barnfamiljer. Barnomsorgen byggdes ut successivt och likaså föräldraförsäkringen som i slutet av decenniet omfattade 12 månaders betald ledighet med 90-procentig ersättning och ytterligare 3 månader med lägre ersättning. Föräldrar hade från 1979 fått rätt till deltidsarbete, flerbarnstillägg inom barnbidragssystemet infördes i början av 1980-talet och senare utökades möjligheterna till ledighet för vård av sjuka barn. Inom föräldraförsäkringen infördes den s.k. "snabbhetspremien". Den innebär att om "nästa" barn föddes inom viss tid efter det föregående kom föräldrapenningen att beräknas på den inkomst man

haft före det tidigare barnet. Bestämmelsen var ekonomiskt mycket gynnsam för de kvinnor som arbetat heltid före det första barnet men sedan gått ned på deltid. Bestämmelsen hade också den effekten att allt fler födde sitt "nästa" barn inom den stipulerade tiden och det i sin tur bidrog till det ökade barnafödandet under slutet av 1980-talet (se kapitel 4).

Den starka framtidstro som präglade 1980-talet är troligen också en viktig faktor bakom det ökade barnafödandet. Det mesta tycktes bara kunna bli bättre och det gällde nästan alla men i synnerhet barnfamiljerna. Familjepolitiken stod i fokus och inför valet 1988 bidrog samtliga politiska partier med förslag ägnade att gynna barn och föräldrar.

1990-talets nedgång

Efter årtionden av full sysselsättning drabbades Sverige på hösten 1991 av en allvarlig ekonomisk kris. På den följde en hastigt stigande arbetslöshet och en sjunkande sysselsättning. Från en nivå på under 2 procent 1990 nådde arbetslösheten 1993 8 och senare nästan 9 procent, nivåer som höll i sig ända till slutet av 1997. Först i slutet av år 2000 har arbetslösheten sjunkit till en nivå under 4 procent.

Under samma period startar en brant nedgång av födelsetalen. Den utgår från en högsta nivå 1990 med en summerad fruktsamhet om 2,13 barn per kvinna. Nedgången accelererar från 1993 och når 1999 en bottennivå om 1,5 barn per kvinna. Sedan dessa har fruktsamheten ökat något. För året 2000 noteras 1,55 barn per kvinna.

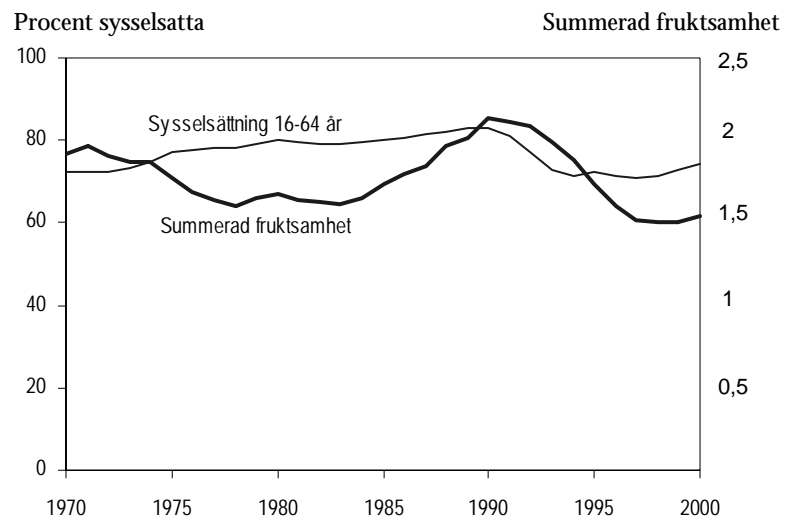
De försämrade konjunkturerna och den ökande arbetslösheten var den enskilt största samhällsförändring som inträffade samtidigt med 1990-talets fruktsamhetsnedgång. Den starka samvariationen mellan fruktsamhet och sysselsättning gjorde det naturligt att se ett samband mellan de två brant fallande kurvorna (diagram 6.1).

Ett flertal studier på mikromaterial har också visat att det finns ett starkt samband på individuell nivå mellan sysselsättning

och barnafödande. Med kontroll för ålder och andra personliga faktorer som utbildning och sammanboendestatus har visats att kvinnor med jobb har betydligt högre fruktsamhet än kvinnor utan och att fruktsamheten är högre vid högre arbetsinkomster. Fruktsamheten är lägst bland studerande kvinnor. Den kraftiga minskningen av andelen sysselsatta bland unga kvinnor och den ökade andelen studerande har i sig medfört sjunkande fruktsamhet. Men även bland kvinnor med jobb var fruktsamheten lägre i slutet än i början av 1990-talet och särskilt gällde det den ökande andelen tidsbegränsat anställda.

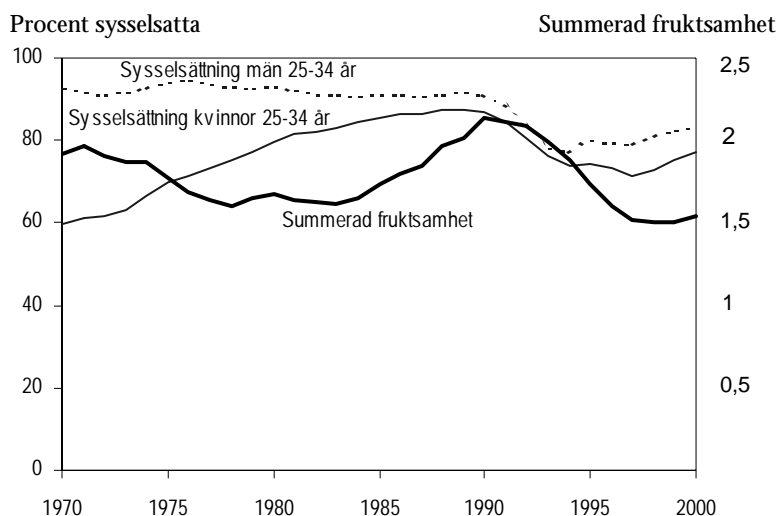
Sysselsättningsuppgången under slutet av 1990-talet har emellertid ännu inte gett den uppgång i barnafödande som man kanske kunnat förvänta sig. Barnafödandet ökar visserligen svagt men uppgången har hittills varit måttlig. Det ligger då nära till hands att peka den möjliga betydelsen av förändrade arbetsvillkor med en uppdriven arbetstakt, en ökad oro för det egna jobbet, en njuiggare inställning till föräldraskap och en ökande andel tidsbegränsade och därmed mer otrygga jobb.

Diagram 6.1 Andel sysselsatta 16–64 år och summerad fruktsamhet (TFR) 1970–2000

Källa: SCB Arbetskraftsundersökningar och Befolkningsstatistik.

Diagram 6.2 Andel sysselsatta kvinnor och män 25–34 år och summerad fruktsamhet (TFR) 1970–2000

Källa: SCB Arbetskraftsundersökningar och Befolkningsstatistik.

6.3 Unga på arbetsmarknaden

Bland unga män har sysselsättningen varit oförändrat hög under många årtionden ända fram till början av 1990-talet (diagram 6.2). Från 1970 till 1990 har andelen sysselsatta 25–34 åriga män pendlat kring drygt 90-procentsnivån. Bland unga kvinnor ökade sysselsättningen oavbrutet fram till 1990 och var då närapå lika hög som männens, 87 respektive 91 procent hade jobb.

De yngsta, 20–24-åringarna, var de som drabbades hårdast av 1990-talets stora sysselsättningsras. Från att omkring 80 procent av 20–24-åringar hade haft ett jobb år 1990 sjönk andelen till drygt 50 procent för 1997 års 20–24-åringar. I åldersgruppen 25–29 år har sysselsättningen också minskat kraftigt. Under samma period 1990–97 sjönk sysselsättningen bland män i denna

åldersgrupp från 90 till 76 procent och bland kvinnor från 85 till 68.

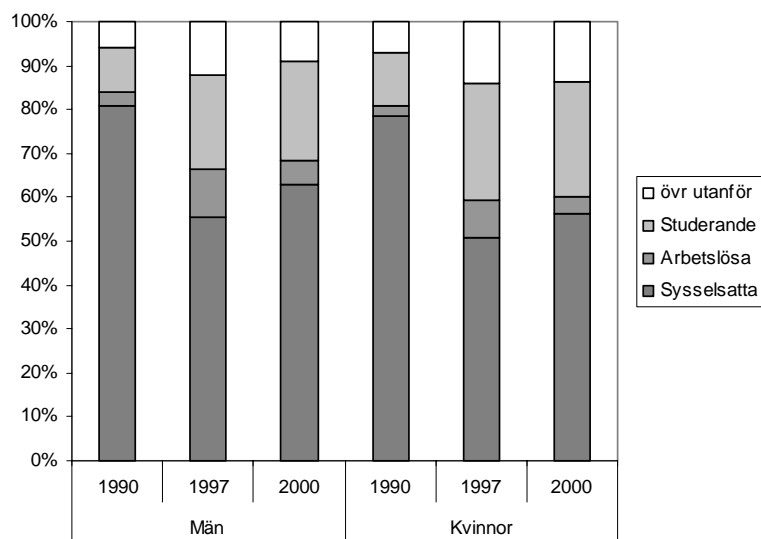
För unga män planade sysselsättningen i stort sett ut från 1994 till 1997 medan nedgången fortsätter för unga kvinnor. För båda könen ökade sysselsättningen från 1997.

En del av 1990-talet nedgång sögs upp av utbildningsväsendet. Andelen studerande utanför arbetskraften ökade bland 20–24 åringar med 11 procentenheter från 13 procent till att omfatta nära en fjärdedel av ungdomarna. Men också de arbetslösa blev fler och likaså övriga utanför arbetskraften dvs. ungdomar som varken var arbetssökande eller hade studier som sin huvudsakliga sysselsättning.

Såväl andelen som antalet i åldern 20–24 år som är utanför arbetskraften har fördubblats från slutet av 1980-talet till slutet av 1990-talet (diagram 6.3). En växande skara ungdomar över 20 år uppger varken studier, värnpliktstjänstgöring eller arbete i eget hushåll som skäl till att de står utanför arbetskraften. Värnplikt för män och hushållsarbete för kvinnor har minskat drastiskt som skäl. I stället ses en ökande andel män och kvinnor som inte är studerande men som karaktäriseras som "latent arbetssökande" dvs de både vill och kan arbeta men är ändå inte aktivt arbetssökande. Det finns också många studerande som både vill och kan arbeta².

² SCB *Arbetskraftsprognos 1999* Information om utbildnings och arbetsmarknad 1999:2.

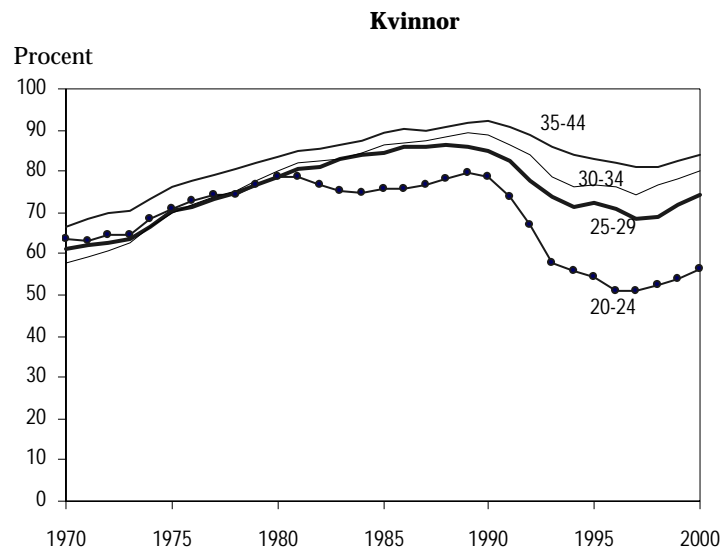
Diagram 6.3 Sysselsatta, studerande m fl bland 20–24 åriga män och kvinnor 1990, 1997 och 2000

Källa: SCB Arbetskraftsundersökningarna.

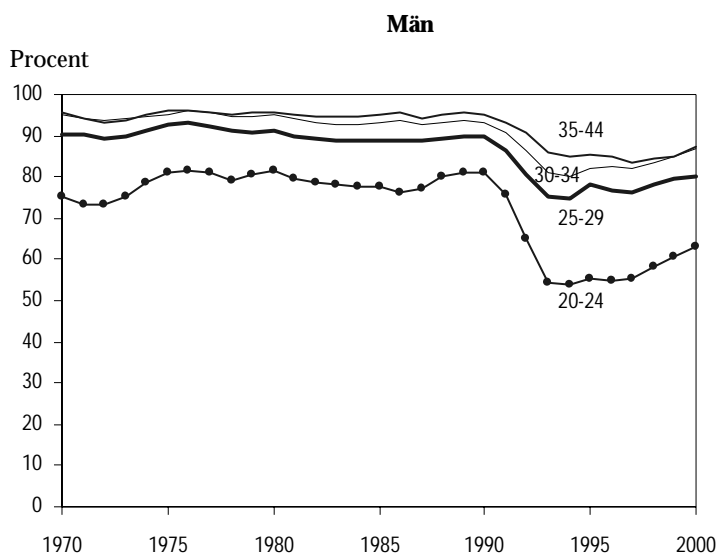
Sedan 1997 har sysselsättningen ökat igen men det är långt kvar till 1990 års nivåer (diagram 6.4 och 6.5). Sysselsättningsökningen 1997–2000 har främst skett genom att arbetslösheten minskat. Även andelen ej studerande utanför arbetskraften har minskat fast i mindre utsträckning. Studerandeandelen är i stort sett oförändrat hög (diagram 6.6).

Diagram 6.4 Andel sysselsatta av samtliga kvinnor i olika åldrar 1970–2000

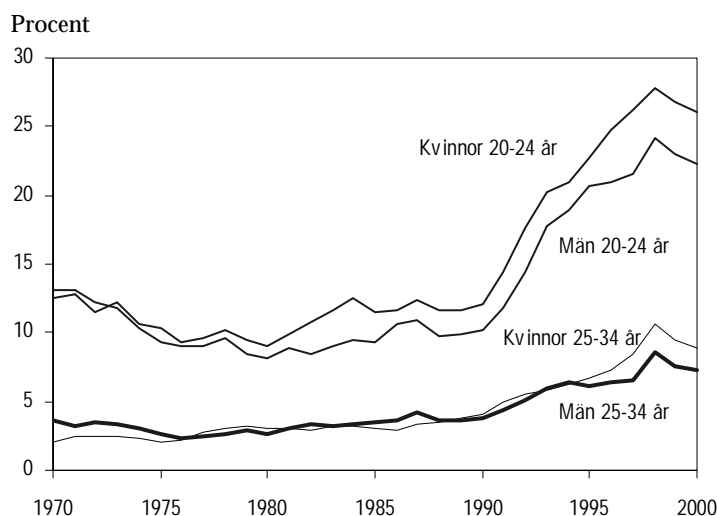
Källa: SCB Arbetskraftsundersökningarna.

Diagram 6.5 Andel sysselsatta av samtliga män i olika åldrar
1970-2000

Källa: SCB Arbetskraftsundersökningarna.

Diagram 6.6 Andel studerande män och kvinnor 20–24 och 25–34 år 1970–2000

Källa: SCB Arbetskraftsundersökningarna (AKU).

Anm I AKU avses med studerande personer utanför arbetskraften som uppger studier som sin huvudsakliga sysselsättning.

6.4 Etableringsperioden

Under 1990-talet har det dröjt allt längre innan unga människor etablerat sig på arbetsmarknaden. Man kan tänka sig olika indikatorer på att vara etablerad. Det ligger väl nära till hands att tänka sig att man blivit fast etablerad på arbetsmarknaden då man fått ett fast jobb eller alternativt ett tidsbegränsat men ändå tryggt jobb inom det yrke eller det område man tänkt sig och är beredd att utvecklas inom alternativt har en någorlunda rimlig inkomst. Man kanske också ska tänka att man är fast etablerad först efter att ha haft ett sådant jobb en tid. Statistik som beskriver fast etablering i den meningen finns inte tillgänglig. Man kan konstatera att andelen unga män och kvinnor som har fast

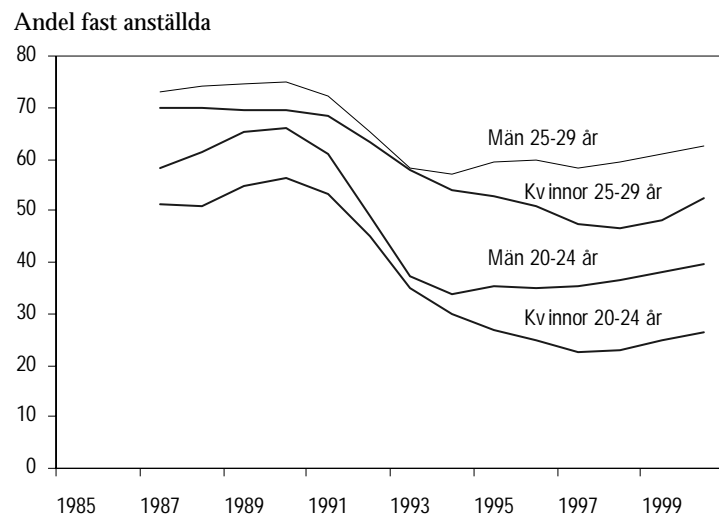
anställning har minskat kraftigt under 1990-talet och mer bland kvinnor än bland män (diagram 6.7). Detta är en indikator på en kraftigt uppskjuten etableringstidpunkt.

Ett annat sätt är att beräkna den ålder vid vilken en viss andel av ungdomarna har ett jobb, dvs. är sysselsatta i arbetskraftsundersökningarnas mening. Sådana beräkningar har introducerats i SCB:s arbetskraftsprognoser³. Där anges den ålder där 75 procent av ungdomarna är sysselsatta som "etableringsålder" och den ålder vid vilken 50 procent är sysselsatta till "inträdesålder". Sådana tal är användbara inte minst för att de så tydligt visar hur etableringsprocessen har kommit att bli allt längre och särskilt för kvinnor. Inträdesåldern är ungefär den samma för män och kvinnor och har ökat måttligt, från 18 till 20 från 1990 till 2000. Men sedan dröjer det allt längre innan 75 procent av kvinnorna och männen är sysselsatta. För männen stannar ökningen år 1994 vid en "etableringsålder" på 26 år och förblir där, bland kvinnor ökar "etableringsåldern" under nästan hela decenniet och når 31 år 1997 för att sedan sjunka till 29 år 2000 (diagram 6.8).

Den allt större skillnaden mellan män och kvinnor när det gäller etableringsfasens längd kan delvis förklaras av kvinnors något större studiebenägenhet (diagram 6.6). Men det kan knappast vara den enda förklaringen. Under hela 1990-talet och än mer dessförinnan har kvinnorna haft en lägre sysselsättning än män och framför allt är det gruppen icke-studerande utanför arbetskraften som varit större bland kvinnor.

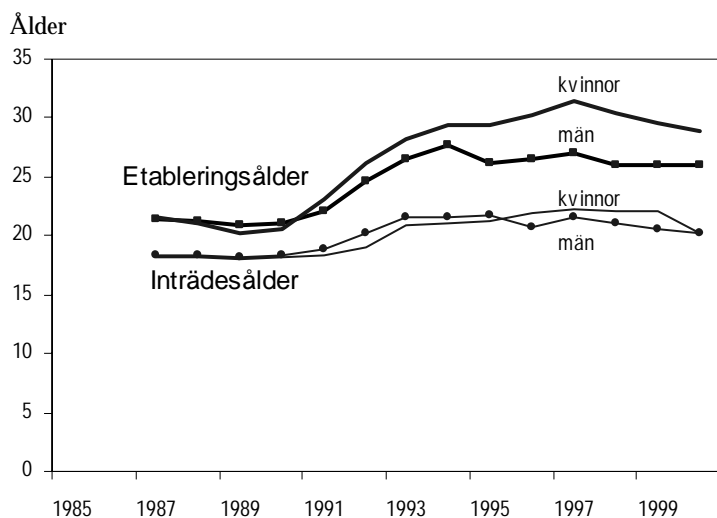
³ SCB *Arbetskraftsprognos 1999* Information i prognosfrågor 1999:2.

Diagram 6.7 Andel fast anställda av samtliga unga kvinnor och män i respektive åldersgrupp 1987-2000

Källa: SCB Arbetskraftsundersökningarna.

Diagram 6.8 Inträdesålder och etableringsålder 1987–2000

Källa: SCB Arbetskraftsundersökningarna.

Inträdesålder= den ålder vid vilken 50 procent av en årskull är sysselsatt.

Etableringsålder= den ålder vid vilken 75 procent av en årskull är sysselsatt.

6.5 Lägre sysselsättning – lägre fruktsamhet

Tidsserier över sysselsättning och fruktsamhet under 1980- och 1990-tal ger ett starkt intryck av en procyklisk fruktsamhet, dvs. en fruktsamhet som samvarierar positivt med konjunkturerna. Det finns ett antal studier på makronivå från olika länder som bekräftar⁴ detta även om det också funnits studier som gett motsatt resultat. Det är alltså fråga om studier där man dragit sina slutsatser utifrån en observerad samvariation mellan fruktsamhet och olika aggregerade tal på nationell nivå.

⁴ Se t.ex. sammanställning i Andersson Gunnar *The impact of labour-force participation on childbearing behavior: procyclical fertility in Sweden during the 1980s and the 1990s*. Stockholm Research Reports in Demography, no 136.

I Sverige och Norge har forskare gått ett steg längre och utnyttjat data på individuell nivå där barnafödande studerats mot bakgrund av bl.a. kvinnors och mäns sysselsättning, inkomst och utbildning. Sammantaget ger dessa studier en mycket tydlig bild av ett barnafödande som är positivt relaterat till inkomst, både för kvinnor och män, och till arbetsmarknadsstatus med högre barnafödande för dem som har ett jobb än för studerande och övriga utanför arbetsmarknaden. Men inte bara individuella faktorer utan också samhällsfaktorer såsom en allmänt negativ sysselsättningsutveckling eller ökad arbetslöshet visar sig ha effekt på enskilda kvinnors beteende.

Samhällsfaktorer

I en SCB-studie⁵ från 1998 studeras fruktsamheten för bl.a. barnlösa kvinnor under perioden 1985 – 1997, dvs. under både uppgångsperioden i slutet av 1980-talet och nedgångsperioden under 1990-talet. Där konstateras till att börja med att 1980-talets uppgång var jämnt fördelat över åldrarna medan det är de yngsta av dessa kvinnor som svarar för nedgången efter 1990.

Nästa steg i analysen har varit att ta med någon faktor som representerat de stora konjunktursvängningarna fram till 1997. Det faktum att sysselsättningsutvecklingen totalt samvarierar mycket tätt med fruktsamhetsutvecklingen gör den olämplig som faktor i en multivariat mikroanalys. Det blir omöjligt att identifiera vad som beror på sysselsättningsnivå allmänt och andra egenskaper under kalenderåret. I stället provas betydelsen av sysselsättningsnivån i kvinnans hemkommun, en variabel som kan variera mycket från kommun till kommun. Den visar sig ha stor effekt. Ännu större effekt visar förändringen i sysselsättning i kvinnans hemkommun. Den starka nedgången i förstabarnfruktsamheten under 1990-talet visar sig nästan helt kunna "förklaras" av hur sysselsättningen utvecklats i den enskilda kommunen. Benägenheten att få första barnet minskar kraftigt under

⁵ Hoem Britta *Barnafödande och sysselsättning* SCB Demografiska rapporter 1998:1.

perioder där sysselsättningen i kommunen är lägre än vad den "brukar" vara. Effekten är störst för yngre barnlösa kvinnor. De påverkas mycket mer än något äldre barnlösa både av "onda" och av "goda" tider.

I ett ytterligare steg tas kvinnornas egen arbetsinkomst också med i bilden. Nu fås en något lägre men fortfarande tydlig effekt av kommunens sysselsättningsutveckling. Barnlösa kvinnor med en årlig arbetsinkomst på minst 100 000 kronor visar sig ha ungefär tre gånger så hög benägenhet att få första barnet som den som saknar arbetsinkomst eller har högst 50 000 kronor (tabell 6.1). Detta är mycket stabila resultat. Slutsatsen är att benägenheten under 1990-talet att få första barnet i stor utsträckning tycks ha förorsakats av konjunkturutvecklingen. Den verkar dels ha påverkat alla barnlösa kvinnor oavsett egen ekonomisk situation, dels medfört en ökande andel kvinnor med låg eller ingen arbetsinkomst. Denna senare grupp har en lägre frukt-samhet än kvinnor med högre arbetsinkomst. Uppgången under 1980-talet tycks ha påverkats mycket mindre av konjunktur-utvecklingen och likaså nedgången under de allra senaste stude-rade åren 1996 och 1997. Man måste söka ytterligare förklaringar till nedgången dessa år.

Även andra- och tredjebarnfruktsamheten påverkas av syssel-sättningsutvecklingen i kvinnans hemkommun. Men effekten är mindre än för förstabarnsfruktsamheten, för andra barnet bara omkring hälften så stor, för tredjebarnet dock åter något högre men mindre än vad som gäller för första barnet.

Tabell 6.1 Betydelsen av hemkommunens sysselsättningsutveckling i en modell med och utan kvinnans arbetsinkomst 1985–1997. Intensitetsregression

Modell med endast hemkommunens sysselsättningseffekt och kvinnans ålder		Modell med hemkommunens sysselsättningseffekt, kvinnans arbetsinkomst och hennes ålder			
Sysselsättningsutveckling	Sysselsättningseffekt	Sysselsättningseffekt	Arbetsinkomst	Inkomsteffekt	
1985= 100					
	-84,9	1	1	0 tkr	1
	85–89,9	1,17	1,11	1–49 tkr	1,17
	90–94,9	1,36	1,26	50–99 tkr	2,05
	95–99,9	1,45	1,27	100–149 tkr	2,98
	100–104,9	1,58	1,31	150–199 tkr	3,13
	105+	2,06	1,7	200+ tkr	3,11

Källa: Hoem Britta Barnafödande och sysselsättning SCB Demografiska rapporter 1998:1.

Med ökad sysselsättning i kommunen blir fruktsamheten högre. Med enbart sysselsättningsutvecklingen (och kvinnans ålder) i beaktande blir fruktsamheten mer än dubbelt så hög (2,06) i kommuner där sysselsättningen ökat med minst 5 procent (105+) från 1985 jämfört med kommuner där den minskat med minst 15 procent (-84,9). Tar man även arbetsinkomsten i beaktande visar sig effekten av kommunens sysselsättningsutveckling vara något lägre. Arbetsinkomsten spelar också roll. Fruktsamheten är omkring 3 ggr så hög vid arbetsinkomst om 100–149 000 kronor per år än då kvinnan saknar arbetsinkomst.

För norskt vidkommande har Öystein Kravdal studerat fruktsamhet 1991-1998. Också han arbetar med individuella data hämtade från befolkningsregister. Precis som i Sverige ökade fruktsamheten under slutet av 1980-talet men man har inte som i Sverige vidkänts en därpå följande stark nedgång. Fruktsamheten har legat på en ganska stabil nivå i Norge under 1990-talet dock med en liten svacka år 1993.

Arbetslösheten har varit låg jämfört med många andra länder. Man hade en liten uppgång under första halvan av 1980-talet som dock snart gick tillbaka till efterkrigstidens 2 procentiga arbetslöshet. Under 1990-talet hade man en mer uttalad uppgång med följande fall. Arbetslösheten nådde som högst 6 procent och föll sedan till 3 procent.

En ytlig inspektion av data ger inte intryck av någon egentlig relation mellan arbetslöshet och fruktsamhet för norskt vidkommande. Ett studium av individuella data visar också att arbetslöshet haft en blygsam inverkan på fruktsamheten i Norge. Men den inverkan man ändå ser härrör i första hand från effekter av arbetslöshet på makronivå. Effekter av vars och ens egen erfarenhet av arbetslöshet har varit betydelselös. Makroeffekterna är de som kan betyda något. En ökning av arbetslöshetstalet från 2 till 6 procent är förbunden med en reduktion av fruktsamheten (TFR=summerad fruktsamhet) med 0,08 enheter eller med andra ord om arbetslösheten hade förblivit på efterkrigstiden nivå om 2 procent skulle man ha fått ytterligare 0,08 barn per kvinna.

Individuella faktorer

En rad studier under 1990-talet har fokuserat på persons arbetsmarknadsstatus som en av fruktsamhetens bestämningsfaktorer. Samstämmigt visar sig benägenheten att få ett barn, särskilt ett första barn, vara högst för kvinnor och män som har ett jobb och mycket låg för studerande. Arbetslösa har betydligt högre fruktsamhet än studerande. Även inkomster och arbetsvillkor spelar roll. Osäkra arbetsvillkor kan vara en bidragande orsak till den långsamma fruktsamhetsökningen under sysselsättningsuppgången under 1990-talets sista år.

För kvinnor är fruktsamheten högst i åldersgruppen 25–29 år och för män i åldrarna 30–34. Det är i dessa åldrar och bland dem som var yngre som 1990-talets fruktsamhetsnedgång var störst. Vi vet också att nedgången drabbat lägre utbildade kvinnor mer än högre utbildade kvinnor. Samtliga studier som vi refererar till

i följande avsnitt kontrollerar för ålder och i många fall också för utbildning.

Vi utnyttjar här bl.a. fyra olika svenska studier för beskrivningen av inverkan av arbetsmarknadsstatus på fruktsamheten. Det är studier av Britta Hoem SCB 1998, av Gunnar Andersson 1999, av Ann-Zofie Duvander och Sten Olsson RFV 2001 och av Lotta Persson SCB 2001⁶. Vi refererar också till den tidigare nämnda norska studien av Øystein Kravdal från år 2000.

6.6 Arbetslösa

Arbetslösa har inte en speciellt låg fruktsamhet. I de olika studier vi refererar här framstår arbetslösas benägenhet att få ett första barn ofta som större eller i vissa studier ungefär lika stor som sysselsattas benägenhet. Jämfört med studerande är de arbetslösas situation betydligt bättre. Även om de har samma låga arbetsinkomster är deras förutsättningar mycket olika både tidsmässigt och ekonomiskt. Arbetslösa kvinnor som tidigare haft ett arbete behåller vanligtvis sin registrerade sjukpenninggrundande inkomst under arbetslöshetsperioden. De får således ungefär samma ekonomiska situation efter en eventuell nedkomst som de haft som arbetslösa. Britta Hoem finner också en positiv effekt av ersättningens storlek på benägenheten att få första barnet. Ju högre ersättning desto högre benägenhet.

Det avspeglar sig också i Duvander/Olsson studie där de jämfört arbetslösa med A-kassa, som ger rätt till föräldrapenning baserad på den tidigare inkomsten och KAS, som endast ger föräldraersättning med garantibelopp. De finner att kvinnor med A-kassa har 20 procent högre benägenhet än alla andra kvinnor att

⁶ SCB Hoem Britta *Barnafödande och sysselsättning* SCB Demografiska rapporter 1998:1
Andersson Gunnar *The impact of labour-force participation on childbearing behavior: procyclical fertility in Sweden during the 1980s and the 1990s*. Stockholm Research Reports in Demography, no 136
RFV Duvander Ann-Zofie och Olsson Sten *När har vi råd att skaffa barn*. RFV rapporter 2001
SCB Persson Lotta *Arbetsmarknadsstatus och fruktsamhet* SCB 2001. Ännu ej publicerad
Kravdal Øystein *The Impact of Individual Aggregate Unemployment on Fertility in Norway*. Departments of Economics University of Oslo Memorandum No 42/2000.

föda ett första barn. För män är skillnaderna mindre mellan dem som har A-kassa och övriga män. Detta mönster verkar stämma för hela den undersökta perioden 1983–1998.

Då det gäller KAS är det enbart för män som de finner en säkerställd skillnad mellan personer med denna typ av ersättning och andra. Män med KAS har 7 procents mindre benägenhet än övriga män att skaffa ett första barn. Bland kvinnor finns däremot ingen säkerställd skillnad mellan dem som har fått KAS och alla övriga trots låg föräldraersättning. Instabil anknytning till arbetsmarknaden tycks här vara viktigare för män än för kvinnor, åtminstone när det gäller arbetslöshetsersättning i form av KAS. I en studie (se nedan) där fast anställning ställts mot tillfällig anställning, en annan form av osäkerhet, förekommer också kategorien arbetslösa. Här ingår också arbetssökande helt utan ersättningar. Sammantaget visar sig gruppen arbetslösa här ha ungefär samma fruktsamhet som tillfälligt anställda men lägre än fast anställda. Sammantaget tycks den arbetslöses inkomstsituation vara den faktor som i särskilt hög grad bestämmer barnafödandet.

Vad gäller arbetslöshetens längd får vi olika uppgifter från Sverige och Norge. Duvander/Olsson finner att för kvinnor ger en längre tid av arbetslöshet (med A-kassa) en större benägenhet att skaffa barn än när perioden är kortare. De jämför då kvinnor där mindre respektive mer än 30 procent av inkomsten under året utgörs av A-kasseersättning. För män är mönstret inte lika tydligt. För män främjar en längre period av arbetslöshet inte benägenheten att skaffa barn i samma utsträckning som för kvinnor. Nackdelarna med att vara löst anknuten till arbetsmarknaden måste vägas mot fördelarna av att "passa på" att skaffa barn när man ändå inte arbetar. Där kan män och kvinnor göra olika bedömningar.

Också för Norges del finner Kravdal att för kvinnor ger egen arbetslöshet ungefär samma benägenhet att få ett första barn som för andra icke-studerande. För arbetslösa män däremot är benägenheten mindre. I hans material tycks längre arbetslöshetsperioder snarast sänka benägenheten att få ett första barn

och det för både män och kvinnor. Han inkluderar samtliga registrerade arbetssökande.

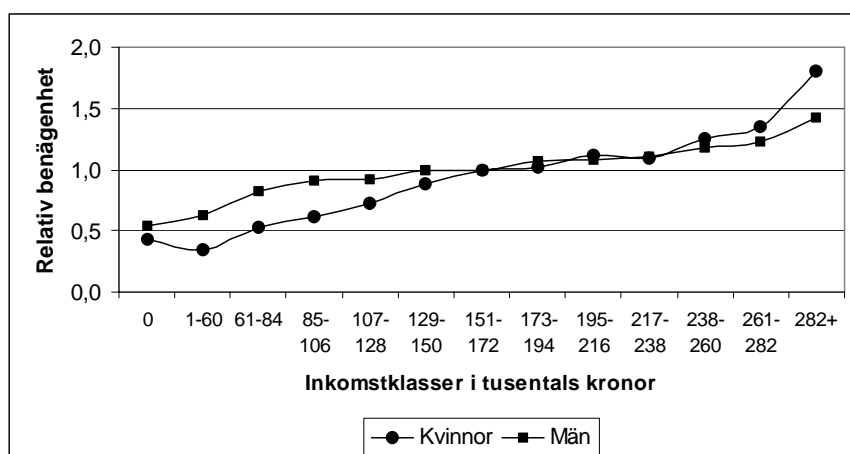
6.7 Sysselsättning och förvärsinkomster

Förvärsinkomst indikerar en anknytning till arbetsmarknaden och är den faktor som utnyttjas i tre av de svenska studier som vi refererar till. En studie utgår från Arbetskraftsundersökningarna och utnyttjar dess mätning av arbetsmarknadsstatus⁷.

Både för män och kvinnor ökar benägenheten att få ett första barn med förvärsinkomst. Man ser en ganska kraftig ökning upp till en bestämd inkomstnivå. I Duvanders/Olssons undersökning, avseende barnafödande 1984–1999, ökar fruktsamheten upp till ungefär 130 000 kronor per år (i 2000 års prisnivå) varefter den tycks mindre påverkad av inkomstökning ända tills man uppnår inkomster på väl över 200 000 kronor. Då ökar fruktsamheten åter mer med ökande förvärsinkomster. Britta Hoem finner en liknande plåtå för kvinnor för perioden 1986–1998. Liksom Duvander/Olsson har hon då kontrollerat för ålder och period. I hennes studie avtar effekten från en årlig förvärsinkomst på omkring 100 000 kronor (fasta priser).

⁷ Förvärsinkomst respektive arbetsmarknadsstatus noteras en tid före den då barnafödandet undersöks. Förvärsinkomsten mäts året före det år man ser på barnafödandet och arbetsmarknadsstatus 9 månader före en ny 9-månaders period under vilken man noterar barnafödande.

Diagram 6.9 Förvärvsinkomstens inverkan på benägenheten att skaffa ett första barn. Standardiserat för ålder och period

Källa: Duvander Ann-Zofie och Olsson Sten När har vi råd att skaffa barn. RFV rapporterar 2001.

Resultaten kan bl.a. tolkas så att de kvinnor som verkligen har ett jobb (vilket de flesta med minst 100 000 kronors förvärvsinkomst nog har) har betydligt högre benägenhet att få ett första barn än kvinnor som inte har ett jobb. Detta bekräftas också av Persson utifrån uppgifter om arbetsmarknadsstatus enligt Arbetskraftsundersökningarna (se nedan).

Andersson ser på förstabarnsfruktsamheten för yngre och något äldre kvinnor var för sig (under 30 och över 30). Han finner inte en motsvarande plåt som han menar huvudsakligen beror på olika inkomstfördelningar för yngre och äldre kvinnor. Han finner att fruktsamheten ökar för yngre kvinnor ända upp till förvärvsinkomster på nära 200 000 kronor varefter benägenheten avtar något. För kvinnor över 30 ökar benägenheten att få ett första barn även i högre inkomstklasser. Andersson förmodar att yngre kvinnor i höga inkomstlägen eventuellt väljer att ännu en tid satsa på karriär istället för på barn. Det är inte bara fråga

om att ha ett jobb, ett arbete med goda inkomster är mer befrämjande för barnafödande än ett med lägre inkomster.

Hittills har vi sett på förstabarnsfruktsamheten. Betydelsen av egen förvärvsinkomst är mycket lägre för andrabarnsfruktsamheten och försvinner nästan helt som en positiv bestämningsfaktor för tredjebarnsfruktsamheten. (Hoem, Andersson). För förstagångsmödrar är det särskilt viktigt att ha en hög förvärvsinkomst före nedkomsten eftersom denna bestämmer föräldraersättningens storlek. Det kan t.o.m. vara viktigare för de potentiella föräldrarna att kvinnan når upp till en inkomstnivå som ger tillräckligt hög ersättning än att mannen gör det. Mannen kan ofta under tiden efter barnets födelse påverka sin inkomst mer än kvinnan. Det är en förklaring till att kvinnans benägenhet, i Duvander/Olssons studie, att få ett första barn varierar mer med förvärvsinkomsten än vad mannens benägenhet gör.

Inför följande nedkomster blir kvinnans förvärvsinkomst inte lika viktig. Modern har ofta gått ned på deltid och har ofta rätt att erhålla föräldraersättning beräknad på inkomsten före det första barnet.

Inte i någon av de studier som hittills gjorts har man haft möjlighet att studera också hushållsinkomsten, dvs. mannens och kvinnans sammanlagda inkomster. Avsaknad av uppgift om mannens inkomst är en starkare begränsning vid studium av andra- och tredjebarnsfruktsamhet än vid studium av förstabarnsfruktsamheten.

Bland unga betyder kvinnans inkomst mest, bland äldre mannens

Det är tydligt, visar Duvander/Olsson, att särskilt unga kvinnor har liten benägenhet att skaffa ett första barn om de har låga disponibla inkomster. Kvinnor som är äldre än 30 är inte lika påverkade av låga inkomster. De har inte på samma sätt tid att vänta.

Duvander/Olsson har beräknat en individuell s.k. disponibel inkomst som ger ett bättre mått på individens totala ekonomiska

resurser⁸. Påverkan totalt sett av disponibel inkomst på första-barnsfruktsamheten är mycket lik påverkan av förvärvsinkomst.

Låg disponibel inkomst visar sig vara mer hämmande för unga kvinnor än för unga män när det gäller att skaffa ett första barn. Men skillnaden mellan män och kvinnor över 30 är särskilt slående. De äldre kvinnorna skaffar barn även vid låga inkomster vilket inte gäller män över 30. Det verkar som om män över 30 är särskilt känsliga för försörjaransvaret för ett potentiellt barn. Detta trots att kvinnans inkomst ofta påverkas mer av att få barn och att familjeekonomien ofta är beroende av hennes ersättningsnivå under föräldraledigheten.

Även om det är viktigt att kvinnan har hög inkomst som grund för föräldrapenningen är mannens inkomst minst lika viktig för den långsiktiga försörjningen.

6.8 Fasta och tidsbegränsade jobb

När sysselsättningen började öka 1997 följdes den ganska snart av en något ökad fruktsamhet. Men fruktsamhetsuppgången var måttlig och gällde i första hand kvinnor över 30. För 25–29-åringar såg vi en ökning först år 2000 och för de än yngre har fruktsamheten ännu inte ökat.

Under den långvariga period under 1990-talet då vi haft låg sysselsättning har arbetsvillkoren hunnit förändras. En sådan förändring är ökningen av tidsbegränsade jobb⁹ på bekostnad av fasta jobb. Den arbetsrättsliga lagstiftningen har förändrats för att underlätta för arbetsgivaren att anställa på tidsbegränsade kontrakt. Denna anställningsform har ökat mest bland yngre kvinnor och män. Så kallade behovs- och säsonganställningar är de former som ökat mest under 1990-talet och som i minst utsträckning leder till fasta jobb¹⁰.

⁸ Här ingår förutom arbetsinkomster även A-kassa, KAS, sjukpenning, arbetsskadeersättning och andra skattepliktiga transfereringar men inte maken/makans inkomster.

⁹ Tidsbegränsade jobb omfattar vikariat, behovsanställningar, beredskaps- och säsongarbete, provanställning, praktiktjänstgöring och objekts-/projektanställning.

¹⁰ Håkansson Kristina *Sprängbräda eller segmentering* Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering Forskningsrapport 2001:1.

Studier som redovisats ovan har visat att unga kvinnor fäster stor vikt vid sysselsättning och förvärvsinkomster inför ett beslut om barn, något som också framkommer mycket tydligt i enkäter med unga människor. Det ligger nära till hands att förmoda att osäkra jobb med svaröverblickbara inkomstmöjligheter inte gärna förenas med barnafödande.

Vår fjärde svenska studie, med arbetskraftsundersökningarna som bas, visar också just detta. Tillfälligt anställda kvinnor har 24 procent lägre benägenhet att skaffa ett första barn än kvinnor med en fast anställning och män med tidsbegränsad anställning har 28 procent lägre benägenhet (tabell 6.2).

Man skulle kunna tänka sig att den låga fruktsamheten hos de tidsbegränsat anställda beror på att många samtidigt är studerande. Av studiens tidsbegränsat anställda var 17 procent av kvinnorna och 16 procent av männen samtidigt studerande. Om man jämför resultatet i en modell med respektive utan de studerande ser man att de studerande har en liten sänkande effekt på fruktsamheten (7 procent) hos de tidsbegränsat anställda kvinnorna men ingen effekt alls på männen. Slutsatsen är att tidsbegränsad anställning i sig ger sänkande effekt på fruktsamheten.

Tillfällig anställning är mer hindrande för kvinnor över 30 än för kvinnor under 30. Tidsbegränsat anställda har lägre inkomster än fast anställda och inkomsten kan delvis avspeglade sig i resultaten, en effekt som dock delvis kan elimineras av faktorn utbildning som också ingår i analysen. Troligtvis spelar båda inkomst och anställningsform roll.

**Tabell 6.2 Benägenheten att få ett första barn för kvinnor och män
20–44 år med olika arbetsmarknadsstatus¹¹ 1987–98**

Standardiserat för ålder, tidsperiod, sammanboendestatus och utbildning. Oddsquoter

Arbetsmarknadsstatus	Kvinnor	Män
Fast anställning	1,00	1,00
Tillfällig anställning	0,76	0,72
Arbetslös	0,76	0,92
Ej i arbetskraften	0,44	0,55

Källa: Persson Lotta Otrygg anställning – färre föräldrar Valfärdsbulletinen 2001:3.

De tidsbegränsat anställda har 24 (kvinnor) respektive 28 (män) procents mindre benägenhet att få sitt första barn än fast anställda. Minst benägna att få ett första barn är kvinnor och män utanför arbetskraften.

Under 1990-talet har förstabarnfruktsamheten minskat både för fast och tidsbegränsat anställda men mest för de senare (tabell 6.3). Förskjutningen mot allt fler tidsbegränsat anställda och allt fler utan arbete förklarar en stor del av nedgången i förstabarnfruktsamheten. Enligt en beräkning skulle enbart denna omstrukturering av arbetsmarknaden kunna förklara 20–25 procent av 1990-talets hela nedgång. Men det minskade barnafödandet bland de fast anställda står ändå för den större delen av den totala nedgången.

¹¹ Talen för arbetslösa är inte statistiskt säkerställda.

Tabell 6.3 Benägenheten att få ett första barn för fast anställda kvinnor och män i tre tidsperioder. Tidsperiod avser mätår i AKU. Standardiserat för ålder, sammanboendestatus och utbildning. Oddsquoter

Period	Fast anställda		Tidsbegr. anst.	
	20–44 år		20–44 år	
	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män
1987–1990	1	1	1	1
1991–1994	0,93	0,83	0,81	0,81
1995–1998	0,8	0,71	0,68	0,51

Källa: Persson Lotta Otrygg anställning – färre föräldrar Valfärdsbulletinen 2001:3.

Barnafödandet minskade under 1990-talet för både fast och tidsbegränsat anställda men mest för dem med tidsbegränsat jobb.

Den osäkra arbetsmarknaden speglar med alla sannolikhet av sig även hos de fast anställda och orsakar en fruktsamhetsnedgång även hos dem. Vi har ovan sett hur samhällsfaktorer som arbetslöshet och sysselsättningsnedgång påverkar kvinnor oberoende av deras egen situation. I SCBs undersökning om levnadsförhållanden (ULF) visar det sig att oron hos de fast anställda för att bli arbetslös visserligen minskat under senare delen av 1990-talet men att oron är fortfarande större än den var i slutet av 1980-talet. Och de yngre bland de fast anställda uttrycker en större oro än de äldre över 30.

6.9 Arbetstlivets villkor

Efter nära ett decennium av förändringar och oro på arbetsmarknaden ser samhället på många sätt annorlunda ut i början av 2000-talet än vad det gjorde tio år tidigare. Den höga arbetslösheten vid årtiondets mitt var chockartad för många. Ungdomar

har i stor utsträckning satsat på utbildning, i många fall antagligen som en följd av en stängd eller svårforcerad arbetsmarknad.

De jobb som funnits och de som så småningom tillkom när sysselsättningen ökade igen, var också delvis annorlunda. Många ungdomar fann att en allt större del av de tillgängliga jobben var tidsbegränsade med den större osäkerhet det för med sig.

Negativ stress och ohälsa

Stora organisatoriska förändringar hade ägt rum med nedskärningar och effektiviseringar i arbetslivet. Kraven i arbetet ökade och unga människor börjar idag sitt arbetsliv på en högre kravnivå än 10 år tidigare¹². Samtidigt är det alltför många som har liten egen kontroll över sitt arbete. Höga krav liksom liten egen kontroll är särskilt vanligt förekommande inom landstingskommunal verksamhet dvs. i stor utsträckning inom sjukvården, en av de största kvinnliga arbetsområdena, men bägge delarna har ökat också inom övriga både offentliga och privata sektorer. Att vara utsatta för höga arbetskrav och samtidigt ha liten egenkontroll över sin arbetssituation innebär en betydande risk för negativ stress. Både kvinnor och män rapporterar också i ökad utsträckning att de haft besvär orsakade av stress och andra psykiska påfrestningar och särskilt gäller det kvinnor. Bland 16–29-åriga kvinnor inom kommunal sektor var det 12 procent som år 2000 rapporterade att de under de senaste 12 månaderna upplevt besvär orsakade av stress eller andra psykiska påfrestningar. Det var en ökning från 7 procent år 1995. Inom handel och service har man noterat en ökning från 4 till 8 procent. Bland 16–29 åriga män är nivåerna lägre men även här har andelen med besvär ökat, inom kommunal sektor från 4 till 8 procent och inom handel från 3 till 5 procent. Också sjukskrivningar till följd av arbetsorsakade besvär har ökat från 1994 till 1999. Bland unga människor, 16–29 år, är det de korta sjukskrivningarna som ökat.

¹² Arbetsmiljöverket/SCB *Negativ stress och ohälsa* Information om utbildning och arbetsmarknad 2001:2.

Tidsbegränsade jobb och ekonomiska transaktioner

Tidsbegränsat anställda upplever ofta att anställningsformen är försvarande när de söker lån, vill teckna hyreskontrakt eller försäkringar eller försöker få telefonabonnemang¹³. Frågor har ställts till tidsbegränsat anställda som själva varit i en situation där de sökt få lån etc. När det gäller lån var det nästan 60 procent av 126 tillfrågade som angav att anställningsformen varit försvarande. Det gällde alla åldrar från 23 till 64 år och inte helt men nära på oberoende av utbildningsbakgrund. Att få låna är ofta helt nödvändigt för att kunna skaffa en bostad, vilket i sin tur är nödvändigt om man vill bilda familj och få barn. Att teckna hyreskontrakt var inte heller lätt. Nära hälften, 45 procent, av dem som försökt angav att anställningsformen varit försvarande.

Barnförbjudet arbetsliv

Från olika håll kommer rapporter om arbetsgivares bristande tolerans av föräldraskap och om svårigheter för unga föräldrar att förena yrkesliv med barn och familj. På detta område finns inga stora statistiska undersökningar med möjlighet att följa utvecklingen över tid. Problemen har ganska nyligen uppmärksammats och rapporter om förhållandena kommer med tätare mellanrum.

År 1996 ställde Platsjournalen¹⁴, arbetsförmedlingarnas tidskrift, frågor till 100 arbetsgivare som slumpvist valts ur Länsarbetsnämndens register. Av de 100 uppgav 63 att de inte ville anställa en person som tänker skaffa barn inom den närmaste framtiden. Det kostar för mycket att hitta en ersättare eller arbetet kräver lång upplärningstid. Kvinnors barnafödande sågs dock som mindre problematiskt i stora företag och av arbetsgivare inom den offentliga sektorn. Små privata företag med snäva ekonomiska marginaler uppgav att de har mycket svårt att

¹³ Aronsson, Dallner, Lindh *Flexibla inkomster och fasta utgifter*. Arbetslivsinstitutet 2000:20.

¹⁴ *Jobb eller barn* Platsjournalen 1996:22.

klara en mammaledighet. En tredjedel av företagen, de flesta småföretag, uppgav att de frågar arbetsökande kvinnor om deras planer på att skaffa barn. Endast drygt hälften av dessa företag uppgav att de ställde samma frågor till arbetsökande män. En femtedel av företagen skulle gärna skriva "babykontrakt" med unga kvinnor, dvs. kontrakt där kvinnorna förbinder sig att inte skaffa barn inom ett visst antal år.

Av samtidigt tillfrågade 100 arbetsökande, de flesta mellan 20 och 30 år, uppgav två tredjedelar av kvinnorna och en femtedel av männen att de på anställningsintervju blivit tillfrågade om de tänker skaffa barn.

I en undersökning av stora privata svenska företag som psykologen Philip Hwang gjort tillsammans med den amerikanska sociologen Linda Haas visade det sig att endast 6 av 200 företag var uttalat positiva till att anställda män skulle ta aktivt ansvar för hem och barn¹⁵. Dessa få företag hade en uppmuntrande attityd till män som ville vara föräldralediga och tyckte att företaget hade ansvar för att underlätta för de anställda att kombinera arbete och familjeliv. Företagen hade vidtagit formella och informella åtgärder för detta.

Några fackförbund har ställt frågor om arbete och föräldraskap till sina medlemmar. Från HTF rapporteras¹⁶ 2001 att över hälften av 19–39-åriga medlemmar tycker att det är svårt att kombinera föräldraskap och arbetsliv. En tredjedel av kvinnorna och en tiondel av männen hade vid anställningsintervju blivit tillfrågade om barnplaner.

Bland kvinnliga TCO-medlemmar i åldrarna 30–49 år som hade barn 2001 ansåg en tredjedel att föräldraskapet missgynnade dem i deras karriär¹⁷. Inom Jusek uppger var tredje kvinna med barn att de missat en löneförhöjning pga. föräldraledighet. Jämställdhetsombudsmannen¹⁸ berättar (1999) om ett ökande antal

¹⁵ Haas Linda, Hwang Philip & Russell (red) (2000): *Organizational Change and Gender Equity – International Perspectives on Fathers and Mothers at the Workplace*, Sage Publications Inc, Thousand Oaks, CA.

¹⁶ HTF (2001) *Är arbetslivet barnfientligt* www.htf.se.

¹⁷ TCO *Barn missgynnar karriär* TCO Pressmeddelande 2001.03.07.

¹⁸ Jusek *Karriär på lika villkor*

förfrågningar om rättigheter och om vad som gäller när man kommer tillbaka från föräldraledighet.

Inte förbjudet att fråga

Det finns ingen bestämmelse som hindrar en arbetsgivare från att fråga en arbetssökande om hon är gravid. När det är fråga om anställning på obestämd tid är det heller inte någon tvekan om att ett förnekande, även om det är osant, saknar rättslig betydelse. Arbetsgivaren hade inte fått neka den arbetssökande anställning även om det var känt att hon var gravid. Graviditet utgör inte heller saklig grund för uppsägning enligt LAS. Men har den gravida kvinnan erhållit en tidsbegränsad anställning är rättsläget inte lika klart¹⁹.

Det finns ett antal exempel på att reglerna trots att de ser ut att kunna ge ett gott skydd i många fall inte alls förslår. Arbetsdomstolen ställer mycket höga krav på bevisning. Okunskap hos arbetsgivare och i vissa fall ointresse från kvinnans fackliga ombud kan försvåra hennes situation. Ofta vågar arbetstagaren, av rädsla för att mista sin anställning, överhuvudtaget inte ta tillvara sina lagliga rättigheter. Att det förekommer att gravida kvinnor diskrimineras ifråga om tillgång till anställning förefaller klart. Omfattningen av sådan diskriminering finns det däremot inte några uppgifter om.

6.10 Småbarnsföräldrar på arbetsmarknaden

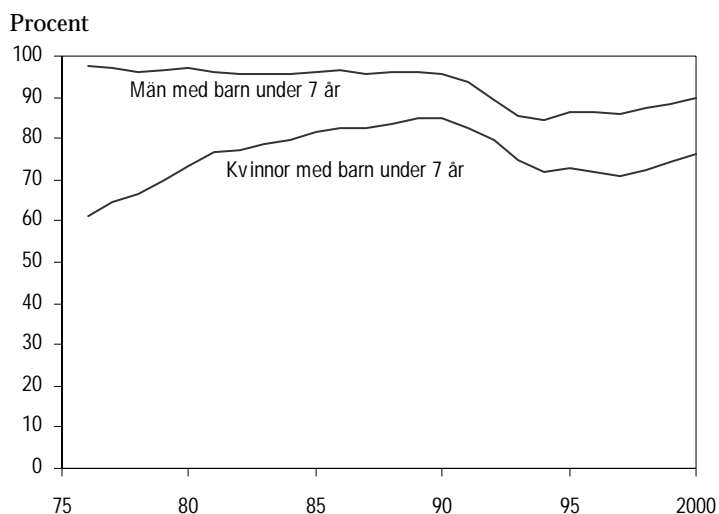
Heltid och deltid

Män med barn förvärvsarbetar i högre utsträckning än andra män. De har t.o.m. något högre sysselsättningsintensitet än den "mest förvärvsarbetande" åldersgruppen bland samtliga män, 35–44 år (90 respektive 88 procent var sysselsatta år 2000). Kvinnor

¹⁹ Julén Jenny *Ett välsignat tillstånd* Bidrag till antologien *Perspektiv på likabehandling och diskriminering* Juristförlaget Lund 2000.

med barn förvärvsarbetar i mindre utsträckning än kvinnor i den mest förvärvsintensiva åldersgruppen. Men här skiljer det mellan småbarnsmammor, de som har barn under 7 år, och mammor med enbart äldre barn, 7–17 år. År 2000 var sysselsättningsandelen 76 procent bland småbarnsmammor (diagram 6.10) och 86 procent bland mammor med enbart äldre barn.

Diagram 6.10 Andel sysselsatta småbarnsföräldrar 1976–2000

Källa: SCB Arbetskraftsundersökningarna.

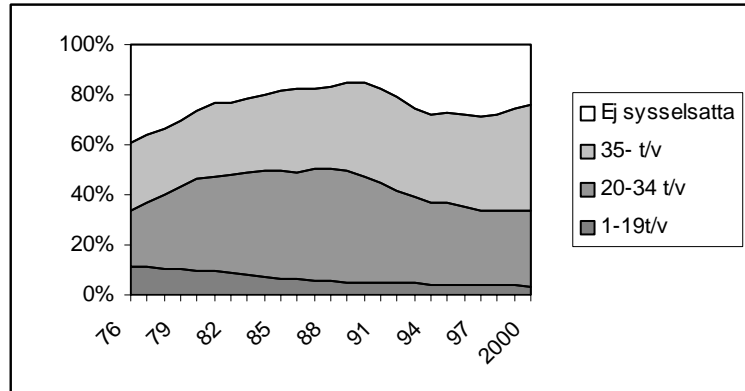
Småbarnsmammorna är deltidsarbetande i hög utsträckning men det är trots allt fler som är heltidsarbetande än som är deltidsarbetande (diagram 6.11). Detta är ett sent 1990-talsfenomen. Dessförinnan var deltidsarbete det vanligaste. En mycket liten andel av småbarnspapporna arbetar deltid (diagram 6.12). Heltidsarbete är överhuvudtaget vanligt i småbarnsfamiljerna. Att både mamma och pappa arbetar på heltid²⁰ är den vanligaste

²⁰ SCB *Barn och deras familjer 1999* Demografiska rapporter 2000:2. Datakälla: Skolverkets föräldraundersökning 1999.

kombinationen för barn i åldrarna 1–5 år. Det gällde en fjärdedel av barn som 1999 hade sammanboende föräldrar. En femtedel hade deltidarbetande mamma och heltidsarbetande pappa och 12,5 procent en föräldraledig mamma och en pappa som var heltidsarbetande. De ensamståendes barn, 1–5 år, hade ofta antingen en mamma som var heltidsarbetande, 29 procent, eller som var heltidsstuderande, 20 procent.

Diagram 6.11 Andel sysselsatta på heltid och deltid bland mödrar med barn under 7 år 1976–2000

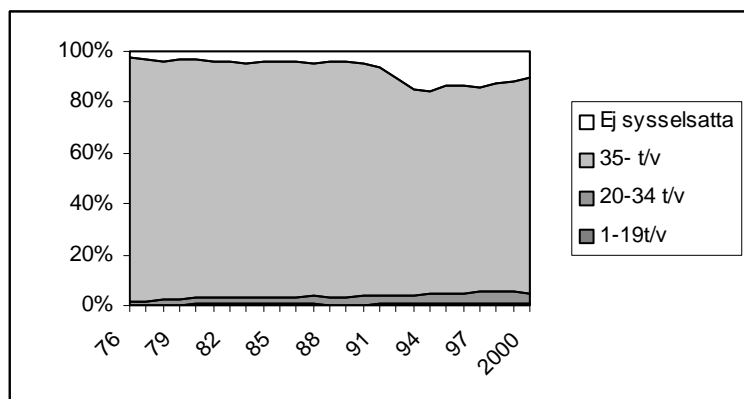
Procent

Källa: SCB Arbetskraftsundersökningarna.

Diagram 6.12 Andel sysselsatta på heltid och deltid bland fäder med barn under 7 år 1976–2000

Procent

Källa: SCB Arbetskraftsundersökningarna.

Föräldraledighet

Under 1990-talet har en markant ökning skett av antalet pappor av som tar ut föräldrapenning. Ökningen av deras andel av antalet dagar har däremot varit svag.

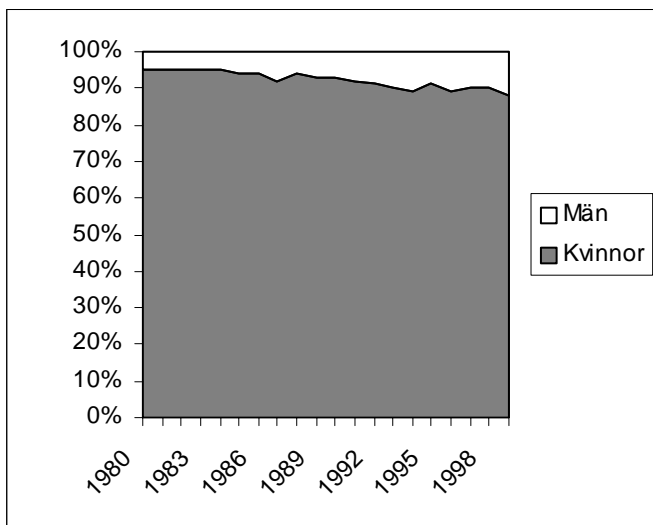
Av alla uttagna dagar med *föräldrapenning* 1999 tog mammorna ut 88 procent och papporna 12 procent (diagram 6.13). År 1999 hade mammorna till de barn som föddes 1995 och som idag är 4 år, i genomsnitt tagit ut 356 dagar och papporna 41 dagar. 23 procent av barnen har en pappa som inte hade tagit ut någon dag alls med föräldrapenning. Det mest anmärkningsvärda på området får sägas vara trögheten i utvecklingen.

En tredjedel av alla dagar som ersätts med *tillfällig föräldrapenning* vid vård av barn har tagits ut av papporna (diagram 6.14). Det ekonomiska bortfallet och några dagars frånvaro från arbetet förefaller här vara accepterat av både föräldrar och arbetsgivare. Trots det är det mammorna som tar ut flest dagar för att vårda sjuka barn.

De dagar som papporna har rätt att ta ut vid barnets födelse, *pappdagarna*, utnyttjas av tre fjärdedelar av alla pappor. Vid gemensam vårdnad har föräldrarna rätt att dela det totala antalet föräldrapenningdagar lika. Rätten till föräldrapenning kan överlåtas till den andra föräldern med undantag av 30 dagar, den s.k. *pappa-/mammamånaden*. Undantaget infördes 1995. Av de barn som föddes detta år hade 77 procent en pappa som använt föräldrapenning. Nästan hälften av dessa pappor hade tagit ut hela sin pappamånad.

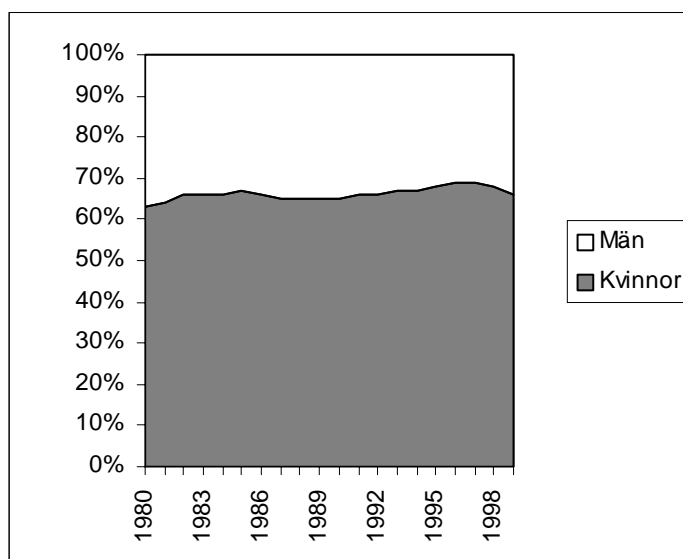
Det finns exempel på *förmåner till föräldrar utöver de lagstadgade*. Statligt anställda har rätt till partiell ledighet till utgången av det skolar då barnet fyller 12 år. Inom näringslivet finns det flera stora företag som erbjuder alla barnlediga att behålla 80 procent av lönen, även de som har en månadslön som överstiger 7,5 basbelopp dvs. har mer än 22 875 kr (1999).

Diagram 6.13 Mödrars och fäders andel av uttagna dagar med föräldrapenning

Källa: Riksförsäkringsverket.

Diagram 6.14 Mödrars och fäders andel av uttagna dagar med tillfällig föräldrapenning

Källa: Riksförsäkringsverket.

Orsaken till att mammor och pappor i så olika omfattning utnyttjar föräldrapenning har delvis undersökts. I tre landsting har Riksförsäkringsverket och försäkringskassorna intervjuat barnfamiljer, barnmorskor och handläggare vid försäkringskassorna. Åttio procent anser att det är ekonomin som avgör hur föräldrarna väljer att ta ut ledighet. Den näst största orsaken, 8 procent, är inställningen på pappans arbetsplats. Det visar sig dessutom att inställningen hos dem som informerar om föräldraledigheten påverkar beslutet hos föräldrarna.

I diskussioner mellan Jämo och fackliga organisationer har framkommit att föräldraledighetsfrågor ofta utgör stora problem för medlemmarna²¹. Viktiga frågor där arbetstagarer begär facket

²¹ JämOs rapport om föräldraskap Oktober 1999. www.jamombud.se.

hjälp är att arbetsgivaren inte håller den föräldraledige a jour med viktiga förändringar på arbetsplatsen eller vägrar förändra arbetsorganisationen så att den lämpar sig bättre för anställda med ansvar för barn. Lisbeth Bekkengen menar att anledningen till mäns låga andel av föräldraledigheten ytterst är att män är "pappa och kvinnor "föräldrar". För män är det ett fritt val att vara en aktiv pappa, medan det är en skyldighet för kvinnor att vara förälder. Grunden till detta ligger enligt Bekkengen i mäns överordnade position och kvinnors underordnade position i den sociala könsrelationen, vilket leder till att kvinnor blir "föräldrar" och män blir "pappor"²².

²² Bekkengen, Lisbeth (1999): *Män som "pappor" och kvinnor som "föräldrar"* i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* vol. 20:1, Stockholm.